

OZAN YILMAZ*

“Bir Münekkit Var Şarihten İÇeri” Türk Şerh Edebiyatı’nda “Reddiye” Geleneği ve Sudî-i Bosnevî Örneği

The Tradition of “Refutation” in the Turkish
Commentary (Sharh) Literature and The
Example of Sudî-i Bosnevî There is a Critic in
The Commentator

Ö Z E T

Türk Şerh Edebiyatı, İran-Arap klasikleri ile tasavvufi muhtevalı manzumelerin şerhedildiği metinleri kapsayan genel bir başlıktır. Her biri ayrı öneme sahip şerhler, barındırdıkları kıymetli bilgilerin yanısıra edebî tartışmalara ev sahipliği yapmalarıyla da dikkate değer eserlerdir. Nitekim 16. yüzyıldan itibaren bazı şerh metinlerinde, şarihlerin birbirlerinin yaptıkları yorumları tenkit ettiği, yeri geldikçe itirazlarda bulunduğu görülmektedir. “Reddiye” adı verilen bu gelenek, aynı zamanda şarihler arası bir rekabetin metinle takip edilebilen yönüdür. Bu geleneğin hatırı sayılır temsilcilerinden biri de 16. yüzyıl şarihlerinden Sudî-i Bosnevî’dir. Sudî, Fars edebiyatının klasik eserlerinden Gülistân, Bostân ve Divan-ı Hafız’ı şerhetmekle kalmamış, aynı eserleri şerheden diğer şarihlerden bazılarının yorumlarını eleştirip, beğenmediği kısımları reddetmiştir. Bu makalede, öncelikle Türk Şerh Edebiyatı’nda reddiye geleneği hakkında bilgi verilecek, ardından Sudî’nin reddiye anlayışı, eserlerinden seçilmiş örneklerle muhteva ve üslup açısından ortaya konacaktır.

ANAHTAR KELİMELE R

Şerh, Reddiye, Sudî Bosnevî, Şerh-i Gülistân, Şerh-i Bostân, Şerh-i Divan-ı Hafız.

A B S T R A C T

Turkish Commentary Literature, as an umbrella term, encompasses the commentary texts in which Persian-Arabic classics and sufi poetries are evaluated. Commentaries are invaluable resources not only because they provide invaluable insights and information about the original work, but they also provoke the emergence of literary discussions. Since 16th century, these discussions have led some commentators to criticize and refute other commentaries on a specific work. This literary tradition, which is called “refutation/reddiye”, enables the tracking of the competitive behaviour amongst various commentators by means of the “text”. One of the most important representatives of this tradition is Sudî-i Bosnevî, a 16th century commentator. Sudî, not only commented Gülistân, Bostân and Divan-ı Hafız but also criticized and refuted other commentators who commented the same works. The current article first discusses the tradition of refutation in the Turkish Commentary Literature and then describes Sudî’s understanding of refutation in terms of content and style by providing respective samples from his work.

KEYWORDS

Commentary, Refutation, Sudî-i Bosnevî, Commentary of Gülistân, Commentary of Bostân, Commentary of Divan-ı Hafız.

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Sakarya (oyilmaz@sakarya.edu.tr).

Türk Şerh Edebiyatı, İran ve Arap klasiklerinin yanısıra, tasavvufî muhtevalı Türkçe manzumeleri açıklayıp yorumlamaya dayalı şerh metinlerini kapsayan geniş bir sahadır.¹ Mana ve muhtevasını herkesin kolay anlayamayacağı bazı eserler, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla değin “metin şerhi” alanında kalem oynatan onlarca şarih tarafından ele alınarak şerhedilmiştir. Şerh metinleri, değerlendirilen eserlerin muhteva-biçim özelliklerinin yanısıra hemen her kesimi ilgilendirecek kültürel malzemeler içermektedir. Şerhlerin, dikkat çekici bir diğer özelliği de edebî tartışmalara ev sahipliği yapmalarıdır. Zira, klasik eserlere yazılmış bazı şerh metinlerinde açık bir “tenkit anlayışı” hâkimdir.² Bu anlayışa sahip şarihler, diğer şarihlerin görüşlerine dair yorumda bulunmuş, bu yorumlar sırasında eksik yahut kusurlu gördükleri birtakım ifadeleri çürütmeye çalışmış, bu amaç doğrultusunda konuyla bağlantılı tenkit ifadeleri kullanmıştır. Bu ifadelere, şerh metinlerinin der-kenarında bazen şarih bazen de müstensihlerce yazılmış “redd-i...” şeklinde başlayan ibarelerden hareketle “reddiye” adını vermek mümkündür. Eldeki örneklere bakılırsa bir gelenek sayılabilecek bu yöntem, bir tür akademik disiplin gözeten bazı şarihlerin, “bir metni en iyi şekilde şerhetmek” iddiasıyla metinler arası bir rekabete giriştiğini göstermektedir.³

¹ ‘Şerh’ ve ‘Şerh Edebiyatı’ kavramları ve Türk Şerh Edebiyatı’nın Türkçe örnekleri hakkında bkz. (Ceylan 2000: 19-33), (Ceylan 2010: 38, 565-568), (Yılmaz 2007: 271-304). Ayrıca şerh ve haşiye geleneği hakkında bkz. (Kara 2011: 19-66).

² Klasik Türk Edebiyatı’nda tenkit anlayışı, sadece şerh sahasıyla sınırlı değildir. Klasik Türk şiiri metinlerinde de tenkit örneklerine rastlanır. Cafer Çelebi (ö. 1515), *Hevesnâme* adlı eserinde Şeyhî (ö. 1431?) ve Ahmed Paşa’yı (ö. 1497) tenkit ederken (Sungur 2001: 71-77), 16. yüzyıla ait tezkire metinlerinde şairlerin birbirlerine yönelttikleri eleştirilerden bahsedilmektedir (Tolasa 2002). Ayrıca, şairin şairi tenkit etmesini, mesnevî ve divanlardan seçilmiş örnekler üzerinde görüp bu tenkitlerin nedenleri hakkında bilgi edinmek için bkz. (Coşkun 2007).

³ Hemen belirtmek gerekir ki reddiye/polemik, esasen “bir inanç veya düşünceye karşı çıkıp delil ve dayanaklarını çürütmek amacıyla kaleme alınan eserlerin genel adı (Sinanoğlu 2007: 34, 516)”dır. Nitekim bu anlayış, epey yaygınlaşarak bir süre sonra gelenek hâline gelmiştir (Batuk 2007: 39-68). Bizim bu makalede kullandığımız “reddiye” terimi, şerh sahasında şarihlerin birbirlerini eleştirmek amacıyla kaleme aldıkları tenkit ifadelerini belirtmek içindir; hasılı, değerlendirmeye aldığımız bu tür reddiyelerin dinî bir hüviyeti yoktur.

Hemen her biri medrese tahsiline sahip⁴ donanımlı şarihler tarafından yazılan reddiyelerin, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan birçok örneği vardır. Reddiye örneklerinin en yoğun görüldüğü dönem 16. yüzyıldır. Bu yüzyılda, özellikle *Gülistân*⁵, *Bostân*⁶ ve *Divan-ı Hafız*⁷ gibi klasik eserleri şerheden bazı şarihler, eksik yahut kusurlu buldukları yorumları tenkit ederken reddiyeler ileri sürer. Bu şarihlerden Kefevî Hüseyin Efendi⁸ (ö. 1601), 1601 yılında Mekke kadılığı yaparken tamamladığı *Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân* adlı eserinde Sudî, Sürurî, Şem'î, İbn Seyyid Ali ve Lamî'yi çeşitli yönlerden tenkit eder. Bazen de adı geçen şarihlerden alıntı yapmak suretiyle ilmî bir anlayış gözetir. Mesela aşağıdaki örnekte⁹, İbn Seyyid Ali ve Lamî'nin şerhlerine gönderme

⁴ Osmanlı'da medrese öğrencilerine öğretilen "Âdâb" ve "Mantık" ilimleri, tartışma becerisi kazandırmasının yanısıra, fikir çürütme, karşı görüş üretme ve muhalefet gibi hususların öğreniminde önemli bir işleve sahiptir. Öğrencilere, bilhassa fikhî problemlerde "engelleme (men'), nakz, muâraza" gibi üç ayrı yöntem öğretilip uygulamalar yaptırılmıştır (Adanalı 2001: 41-42). Şerh metinlerindeki "reddiye"lerde rastladığımız "habt (bir bahis veya münazarada karşısındakinin hatasını ispat edip onu susturma), nazar var (münazara edilmeli), tadrîl (dalaletle düşürme), techîl (bir kimsenin cahilliğini ortaya çıkarmak), taarruz eyleme (saldırma), muteriz-muteraz (itiraz eden-itiraz edilen), nâkis (eksik)" gibi kullanımların biraz da Âdâb ve Mantık ilimlerine dair konuların etkisiyle metinlerde yer aldığını, şarihlerin medrese eğitimi sırasında edindikleri bu bilgileri yeri geldikçe kullandıklarını düşünürüz.

⁵ Türk edebiyatında *Gülistân* tercüme ve şerhleri için bkz. (Kartal 2001a: 99-125) (Yılmaz 2012: XXXV-XLIII).

⁶ Türk edebiyatında *Bostân* tercüme ve şerhleri için bkz. (Kartal 2001: 99-120).

⁷ Türk edebiyatında *Divan-ı Hafız* şerhleri için bkz. (Yılmaz 2007: 278-279).

⁸ **Kefevî Hüseyin Efendi (ö. 1010/1601):** Osmanlı kadısı, müderris ve edip. Kırım'ın liman şehri Kefe'de doğup büyüdüğünden "Kefevî" nisbesiyle anılmıştır. Kefe'de emlak sahibi bir tüccar iken ilim tahsili için İstanbul'a gitmiş, Kanuni devrinin sonlarında İstanbul'daki medreselerde dinî ve aklî ilimler okutmuştur. Ömrünün sonlarına doğru Sahn-ı Semân müderrisliği ile Kudüs ve Mekke kadılığı görevlerinde bulunmuş, 1601'de Mekke'de vefat etmiştir (Akpınar 2002: 186). Üç dilde şiir söyleme kabiliyetine sahip Kefevî Hüseyin Efendi, şarih kimliğini *Gülistân* için kaleme aldığı *Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân* adlı eserinde gösterir.

⁹ *Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân*'dan seçtiğimiz örnekleri, eserin Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye bölümü 1159 numaralı nüshasından faydalanarak çalışmamıza dahil ettik.

yapıp, isim vermeden “ba’z-ı ehâlî-i Rûm” diyerek Sudî’nin yorumunu (*Şerh-i Gülistân*, 22^b) şerhine katmış, Celâlî takvimdeki Ürd-i Behişt ayıyla ilgili bilgi verdikten sonra Sürurî’nin yorumunu reddetmiştir:

Tārîḥ-i Celâlîde mu‘teber olan Ürd-i behişt elbette gül zamânıdır. Tevārîḥ-i muḥtelifenüñ tafşîli Seyyid ‘Alizâde ve Lâmi‘î şerhlerinde mezkûrdur. Ḥafî olmaya ki ba’z-ı şurrâḥuñ taḳrîrleri üzre Ürd-i behişt lafzı kesr-i tā ile mâha muzâf olup ve tārîḥ-i Celâlî kamerî olmak fehm olunur. Ammâ fakîr ba’z-ı ehâlî-i Rûm ḥattı ile gördüm böyle taḥḳîḳ itmiş ki ürd-i behişt-mâḥ ‘ibâreti tânuñ sükûnuyla terkîb olup mecmû‘ı ism-i şehri ola. Ve sâ‘ir esâmî-i şühûr daḥı böyle olup meşelâ Ferverdîn-mâḥ dirler nûnuñ sükûnuyla. İntehâ. Kelâm-ı ba’z-ı şurrâḥ bu taḥḳîḳe taḳlîd idüp izâfetdür diyenleri redd itmiş ve tārîḥ-i Celâlî kamerîdür diyenleri daḥı taḳlîl ü techîl idüp tārîḥ-i kamerî ‘Araba maḥşûsdur, mâ‘adâsı cümlesi şemsî-i ḥaḳîḳîdür dimiş. Ba’z-ı şurrâḥ bahârûñ evveli mâh-ı celâlî diyü terceme itmişdür. Ma‘nâ-yı maḥşûda bu ‘ibâretüñ delâleti yoḳdur. Kemâ lâ-yahfî (Redd-i Sürurî), (*Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân*, 29^b).

Eserini Sudî’nin şerhinden sonra kaleme alan Kefevî, Sudî’yi eleştirdiği aşağıdaki örneklerin ilkinde, şarihi “bâ-vücûd-ı in ma’nî” yapısına yanlış anlam vermesi sebebiyle, ikincisinde “tâ” harfinin harf-i tenbîh değil, harf-i ta’lîl olması gerektiği üzerine, üçüncüsünde de sıfat tamlamasına belirtisiz isim tamlaması dediği için reddeder:

Bu maḥalde bâ-vücûd-ı in ma’nî ‘ibâretine “bunuñ birle” diyü ma’nâ viren şâriḥ ḡalîbâ ma’nâdan ḥaber-dâr olmamış (Redd-i Sûdî), (*Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân*, 133^a).

Tâ bidânî ki: Tâ, ḥattâ ma’nâsınadır, ta’lîl içündür. Ḥattâ ta’allûm ma’nâsı maḥşûddur. Tâ, harf-i tenbîhdür diyenler bu ma’nîden ḡâfildür (Redd-i Sûdî), (*Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân*, 137^b).

Şâhed-i Belḥî terkîbi tavşîfidür. İzâfet-i beyâniyye zu‘m iden ḡalaṭ itmişdür (Redd-i Sûdî), (*Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân*, 138^a).

Diğer 5 şarihin yazdığı *Gülistân* şerhlerini gören, bunun bir getirisi olarak oldukça kapsamlı ve gözden geçirilmiş bir şerh kaleme alan Ke-fevî'nin onlara yazdığı reddiyelerden bazıları şöyledir:

Zād lafzı lâzım ve müte'addî olup ba'z-ı şurrâh lâzım olduğu taqdîrce zâ lafzı zâyed olur dimişdür, zâyid söylemişdür (Redd-i Lâmi'î), (*Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân*, 34^b).

Ba'z-ı şurrâh şeb-pere 'ibâretinüñ aşlı perendedür dimişler. Ba'zılar redd idüp şeb-pere aşlı vaz' üzere lügatdür dimişler. Hak budur ki şeb-peredenen me'hûz olmağa mâni' yokdur (Redd-i Seyyid Ali), (*Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân*, 48^a).

Ba'z-ı şurrâh râst h'âhî 'ibâretin şart-ı maḥzûfa cevâb tûtup dimiş ki: Eger sen "âfitâb-ı siyâh u bî-fürûğ olmaḥdan ise hezâr buncılayın göz kör olmaḥ yegdür" dirseñ ve böyle olduḡın isterseñ şaḥîḥ söylersin ve râst dilersin. Ba'z-ı şurrâh daḥı bu ma'nâyı ihtiyâr idüp velâkin şart-ı maḥzûfa i'tibâr itmek lâzım degüldür ol tekellüfi irtikâb itmedin daḥı bu ma'nâ düst u çespân olur dimiş. Ya'nî âfitâb siyâh olmaḥdan biñ böyle göz a'mâ olmaḥ yegdür didüḡün ḥaḫḫ sözdür dimek ola. Hafî degüldür ki bu makûle tevcîhât-ı ba'ide ve tekellûfât-ı ğayr-ı sedîdeyi ihtiyâr u irtikâb râh-ı şavâbdan şad merḥale dürdür (Redd-i Sürürî), (*Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân*, 48^a).

(Açıkçası, böyle uzak anlamları ve sağlam olmayan uzun uzadıya yorumları seçip göze almak, doğru yoldan yüz kere uzaktır)

GİR ü dâr emrlerine maḥal olmaḥ i'tibârı ile cenge gürüdâr dirler. Dâruḡir de dirler keşret-i isti'mâl ile. İkişi bir kelime meşâbesinde olup urmaḥ tûtmaḥ ma'nâsında da müsta'meldür. Ba'z-ı şurrâh bu ma'nâdan ğâfil olup dimiş ki "ya'nî tûmturâḫ u tañtana ve şavul yort". Bunuñ isti'mâli budur, ğaflet olunmaya (Redd-i Şem'î), (*Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân*, 72^a).

Ve zamîr-i şîn ân lafzıyla müşârun ileyh olan maḥbûba râci'dür. Hoş püsere râci'dür diyen sehv itmiş. Kiye râci'dür diyen ğalaṭ idüp ki lafzı bu maḥalde râbıta olduḡın bilmemiş (Redd-i Sürürî ve Seyyid 'Alizâde), (*Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân*, 133^b).

Sudî'nin *Gülistân Şerhi*'nde geçen aşağıdaki örneklere göre Sürürî, İbn Seyyid Ali, Şem'î ve Kâfî reddiye ifadelerine yer vermiş, bilhassa Lamiî, diğerlerine göre *Gülistân*'ı ilk şerheden olduğu için diğer şarihler tarafından sürekli eleştirilmiştir. Bu eleştirileri değerlendiren Sudî, "mu'teriz (itiraz eden) - mu'teraz (itiraza uğrayan), bî-vech taarruz eylemiş (sebepsiz yere saldırmış), zâid söylemiş (gereksiz söylemiş)" gibi ifadeler kullanılarak bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Şarih, bazen haklı görüdüğü herhangi bir şarihi savunmuş, bazen de kimi şarihleri diğer şarihlere yönelttikleri reddiyeler yüzünden reddetmiştir:

Lamiî Çelebi "şallü', fi'l-i mâzî-i cem'-i müzekker-i gâ'ibdür" demiş ammâ ma'nâsını "şalavât getirüñ" demiş. Pes bu haţâ ya kendinüñ sehv-i kalemindendür veyâ nâsîh-ı evvelüñ. Ve illâ Lamiî ol maķâmda degüldür ki andan böyle haţâ kaşd-ıla şâdir ola. Pes bu haţâyı zât-ı Lamiî'ye isbât u isnâd eylemek mertebesini teşhîş eylememekten gelür (Redd-i Şem'î ve Kâfî), (*Şerh-i Gülistân*, 7^a).

(Bu yanlışı Lamiî'nin kendisine maleylemek, Lamiî'nin derecesini ayırt edememekten ileri gelir)

Nevânüñ lügatlerde mezkûr olan ma'nâlarını bunda cem' idüp maħalle münâsib ü mülâyimini ta'yîn eylemeyüp nevâyı zâd ile tefsîr idene î'tirâz eyleyen kendi mu'teraz olmuşdur (Redd-i İbn Seyyid 'Ali), (*Şerh-i Gülistân*, 126^a).

Râstdan murâd şîḥhatdür ya'nî şaḥîḥ esbâb. Ya'nî tecrübe-i şaḥîḥ ile mücerreb esbâb-ı mu'âlecedür. "Esbâb-ı ma'âş" diyen beytüñ feḥvâsına zerrece vâşıl olmamış. Ğarâbet bundadur ki "tecrübe-i şaḥîḥ ile mücerreb olan mu'âlece nef' eylemez" diyenüñ kelâmına î'tirâz eylemiş ki maķâma münâsib degül diyü ammâ kendi mu'teraz olduğundan haber-dâr degül. 'Afa'llâhü 'anhü (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 127^a).

Şariḥüñ birisi mışrâ'-ı şâninüñ ma'nâsını "güler yüzinden ferah ve müsterîḥ olasin" demiş ve birisi "müsterîḥ" 'ibâretini terk idüp ta'aşşub ṭarîķıyla yalnız "ferâḥ" 'ibâretini isnâd idüp î'tirâz eylemiş. Lîkin bu ḥuşuşda kendi mu'terazdur. Ve ma'nâsını "ki anuñ yüzinden ol ḥâlde âsüde vü mesrûr dönesin" diyen ma'nâyı yabana döndürmüş (Redd-i Sürürî ve Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 129^b).

"Dü Dervîş-i Hırasanî" hikâyesinde nevânuñ ma'nâsını beyân eylemeyüp bunda Şihâh-ı Fürsden ni'metle tefsîr idene ta'arruz eyleyen bî-vech ta'arruz eylemiş (Redd-i Sürûrî), (*Şerh-i Gülistân*, 129^b).

"Hâzef, hâ vü zâ-yı mu'ceme ile saıksı pâresi" diyene i'tirâz eyleyen zâ'id eylemiş (Redd-i Sürûrî), (*Şerh-i Gülistân*, 133^a).

Hân mân, ev ve barı ma'nâsınadur ammâ Ni'metullâh "mâl ve mülk ve tavar" dimiş. Pes, "mâl ve rızık" diyene daıhl iden zâ'id itdi (Redd-i Sürûrî), (*Şerh-i Gülistân*, 190^a).

17. ve 18. yüzyıl şerh örneklerinden hareketle, reddiye geleneğinin devam ettiğini söyleyebiliriz. Sebk-i Hindî şerhlerinin yaygın olduğu bu döneme ait şerhlerde, isim vermek suretiyle yapılan reddiye örneklerine rastlanır.¹⁰ Bu dönem şarihlerinin, şerhetmeye layık gördükleri şair Urfî-i Şirâzî'dir (ö. 1591). Urfî'nin kasideleriyle uğraşıp onun 'müşkil' beyitlerini şerhetmek şarihler arasında büyük bir marifet sayılmış, bu konuda usta şarihler, edebî mahfillerde "Urfî-dân (Urfî'yi bilen)" lakabıyla anılmaya başlamıştır. Neşatî (ö. 1674) de, bu Urfî-dân şarihler arasındadır. Neşatî, yeri geldikçe diğer şarihler hakkında görüş beyan etmiş, reddiye ifadeleri kaleme almıştır. Mesela aşağıdaki örnekte, diğer Urfî şarihlerinden İsmetî'nin (ö. 1665) yorumunu beğenmiş, bir başka şarih olan Ahund-ı Kazvinî'nin görüşünü reddetmiştir:

Bu kıt'a-i müşkilteri 'İsmetî Efendi merhûm bu vechle şerh eyleyüp dir ki: "Gevher-i girân-mâye-i zât-ı risâlet-penâhuña bu şeref besdür ki, "اول ما خلق الله روحى"¹¹ müşdâkıncı ruh-ı mu'tahharânuñ hilkâtine irâde-i ezeliyye ta'alluğından maışad-ı aslı, rahmet-i 'âlemiyân 'âlem-i vücudı teşrifüñ irâde-i kadîme-i İlâhiyye ruh-ı mükerremüññ halk u icâdın ta'alluğ itmekle iklim-i kıdeminden güzâr itdigüñ vaıitde sa'adetle nüzül ve bi'setüñ hengâmına gelince âbâ vü ümmehâtdan vesâ'il-i vücud-ı bî-nazîrüñ olmağ-ıçün maışud-ı aslı olmayan niçe efrâd halkına da irâde ta'alluğ itmişdür" demek olur. Ammâ Ahund-ı

¹⁰ Urfî'nin kasidelerine yapılan Türkçe şerh örnekleri için bkz. (Yılmaz 2004). Urfî-dân şarihler arasında, Urfî'nin bir beytinde geçen "abes" kelimesi sebebiyle çıkan tartışma ve şarihlerin bu konu hakkındaki görüşleri için bkz. (Çaldak 2005: 71-84).

¹¹ "Allah önce benim ruhumu yarattı". Hadîs-i şerîften iktibastır.

Qazvîni merhûm bu vechle ma'nâ virüp dir ki: "Abes, lügatde lu'b ma'nâsınadır ve lu'b elbette eşnâ-yı sürürda olur. Bes lu'bdan murâd sürür olup be-sürür bâz terâşide qalem-râ demek olur. Bu ma'nâ çendân yerinde degildir. Zirâ sürür dahı bir te'vile muhtâc olur (*Şerh-i Ba'z-ı Müşkilât-ı Urîfî*, 202^a-202^b).

18. yüzyıl şarihlerinden Murtaza Trabzonî¹² ise, Urîfî'nin kasidelerine yazdığı şerh örneklerinde bazen diğer şarihlerin verdiği manaları beğenmediğini dile getirerek reddiye geleneğini devam ettirir. Şarih, Neşatî ve Nazîrî'nin (ö. 1622) Urîfî kasideleri üzerindeki birtakım yorumlarını gereksiz ve manasız bulup, bu tip şarihler yüzünden Urîfî'nin şanına gölge düştüğünü söyleyecek kadar iddialıdır:

Beyt-i mezkûra zurefâ-yı zamâne haylî tekellüfe düşüp derdmend 'Urîfîyi kimi tekfîr ü kimi techîl itmişler. Bî-çâre 'Urîfînüñ fazl u kemâlin bilmedüklerindendir (*Şerh-i Kasâ'id-i Urîfî*, 13^a).

Bu beyt eşkel-i müşkilâtından 'add olunmağla Neşatî ve Nazîrî merhûm 'azîm tekellüflere düşüp sifâ-yı sadr virür bir ma'nâya muvaffak olamaduklarıdır (*Şerh-i Kasâ'id-i Urîfî*, 13^b).

'Urîfînüñ kaşâyidi içinde olan müşkil ebyâtuñ ba'zıların zurefâ-yı selefden Neşatî merhûm ile Etmekcizâde ve Nazîrî merhûm ile Rodosîzâde bi-hasebi't-âka şerh idüp yârân-ı İstânbül mecmû'alarında ceste ceste yazılmış bulunmağla fakîr dahı ba'zıların gördüm. Rodosîzâde merhûm ile Nazîrî merhûmuñ şab'ları müstakîm ve kendileri ehl-i 'ilm oldukları-y-çün şerh eyledükleri de gereği gibi nefsü'l-emre mu'tâbık olup 'Urîfînüñ murâdın beyân itmişlerdür. Anlardan mâ'adâ ne kadar şârih görildi ise fikrleri sakîm olmağla 'Urîfînüñ murâdından şad merhale dūr-â-dūr vâki' olmuşdur. Bu beyt dahı anlarıñ cümlesinüñ müşkil kıyâs idüp şerhinde dâğ-berdid oldukları beytdür (*Şerh-i Kasâ'id-i Urîfî*, 42^a-42^b).

Yine 18. yüzyılda Sudî, bir kelimeye verdiği anlam sebebiyle eleştiriye uğrar. Bu defa kendisini tenkit eden yine Türk Şerh Edebiyatı'nın kıymetli isimlerinden İsmail Hakkı Bursevî'dir (ö. 1725). Bursevî, Sudî'nin

¹² Murtaza Trabzonî ve şerhleri hakkında bkz. (Yılmaz 2010: 139-158).

*Hafız Divanı Şerhi'*nde geçen bir beyitteki "zünnâr" kelimesine verdiği anlamı beğenmeyip, bu durumun lügate muhalif olduğunu şöyle anlatır:

*"Sudî'nin Divan-ı Hafız Şerhi'nde gelir ki, zünnâr Nasârânın alâmât-ı küfrden bir alâmetidir ki, kuşaklarına bend edip kuşakdan aşağıya sarkıdılar. Hâsılı görmeye mevkûfdur, intehâ. Pes Sudî'nin yazdığı, lügate muhâlifdir. Velâkin câizdir ki, zamân-ı evvelde nefs-i kemerde, sonra kemerlerine bend ile iktifâ ettikleri alâmet ola".*¹³ (Bursevî 2004: 638).

20. yüzyılda, Ahmed Avni Konuk'un (ö. 1938) Sofyalı Bâlî Efendi'yi reddettiği görülür. İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*¹⁴ adlı meşhur eserini şerheden Konuk, "Fıravun'un İmanı" bahsinde hem kendisinden önceki şerhleri özetlemiş hem de kendi görüşlerini dile getirmiştir. Bu konuda diğer şarihlerden Abdürrezzak Kâşânî, Davud-ı Kayserî, Yakup Han ve Abdullah Bosnevî'ye muhalif görüşler getiren Sofyavî Bâlî Abdullah Efendi¹⁵'nin fikirlerini maddeler hâlinde özetleyip uzun uzadıya cevaplamaktan, netice itibarıyla reddetmekten geri durmamıştır (Kara 2011: 55).

Reddiyelerdeki üslup incelendiğinde, en iyiyi bilme iddiasındaki şarihlerin diğer şarihleri küçümseyici yorumları hemen dikkati çeker. Öyle ki şarihler, birbirlerini eleştirirken "bilmemiş, gâfil imiş, nâkıs imiş,

¹³ Bursevî, Sudî'nin görüşü için "lügate muhâlifdir" dese de ihtiyatlı davranır. Nitekim bir sonraki cümlede eski zaman âdetlerinden bir âdete dayanarak şarihin bu yorumu yapmış olabileceğini zikreder.

¹⁴ *Fusûsu'l-Hikem*: Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 1240) bütün fikirlerinin özeti sayılan temel eseri. Tasavvuf düşüncesinin ana kaynaklarından. *Fusûsu'l-Hikem* tamlaması, "hikmetlerin yuvaları" anlamına gelir. Eser, yirmi yedi peygambere ait hikmetlere izafeten yirmi yedi bölüme ayrılmıştır (Kılıç 1996: 13, 230-237). Eserin en kapsamlı şerhleri Sofyavî Bâlî Abdullah Efendi, Abdullah el-Bosnevî ve son dönemde Ahmed Avni Konuk tarafından yapılmıştır.

¹⁵ *Sofyalı Bâlî Abdullâh Efendi* (ö. 1553): İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı meşhur eserinin şarihi âlim, şair ve mutasavvıf. Günümüzde Arnavutluk'a bağlı olan Ustorumca'da doğdu. Öğrenimini Sofya ve İstanbul'da tamamladıktan sonra Halvetî şeyhlerinden Kâsım Çelebi'ye intisap etti. Hem zahirî hem de tasavvufî ilimlerle ilgili eserleri vardır. *Şerhü'l-Fusûs* isimli Arapça eserinde diğer *Fusûs* şarihlerinin görüşlerini değerlendirmiş, yeri geldikçe onları eleştirdiği noktalar olmuştur. 1553'te vefat etti. Kabri Sofya yakınlarındaki Salihîye kasabasıdadır (Kara, 1992: 5, 20-21).

cahil imiş, galat söylemiş” gibi bilgisizliği vurgulayıcı ifadeler kullanmaktan çekinmezler. Her şarihin kendine has bir şerh yöntemi vardır, ancak şerh sırasında birtakım hususlara değinmemek de eksiklik olarak görülmüş, ret sebebi olmuştur. Meselâ Şem’î, şerhlerinde dilbilgisi kurallarına değinmeksizin daha çok anlamı vermeye gayret gösterirken, Sudî-i Bosnevî anlama ulaşmak için dilbilgisi öğelerine yoğun bir şekilde temas etmiştir. Bu sebeple Şem’î daha çok anlamla ilgili eleştiri alırken, Sudî lügat bilgisi ve dilbilgisi hususunda birtakım eleştirilere uğramıştır. Yine Şem’î eksik malumat vermesinden ötürü Sudî’nin eleştirisine uğramış, Sürurî de bazen çok detaya girmesi yahut yanlış anlam vermesi sebebiyle eleştirilerden nasibini almıştır. Dolayısıyla her şarih, hem yaptıkları hem de yapmadıklarıyla reddedilmiştir demek doğrudur. Ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, reddiye yapıları ve reddiyelerdeki yorumların isabeti açısından, Türk Şerh Edebiyatı’nda reddiye geleneğinin en başarılı örnekleri Sudî-i Bosnevî tarafından ortaya konmuştur.

SUDÎ VE REDDİYELERİ

Türk Şerh Edebiyatı deyince akla ilk gelen birkaç isimden biri, belki de ilki olan Sudî-i Bosnevî (ö. 1600?)¹⁶ her yönüyle şarih sıfatını almaya hak kazanmış donanımlı bir âlimdir. Ömrünü şerh sahasına adanmış bu

¹⁶ **Sudî-i Bosnevî (ö. 1600?):** 16. yüzyıl şarihlerindedir. Asıl adı Ahmed’dir. Bosna’nın Foça şehrindeki Çayniça kasabasına bağlı Sudiçi köyünde dünyaya geldi. İlk öğrenimini Foça ve Sarayova’da tamamladıktan sonra ilimde ilerlemek adına İstanbul’a geldi. Diyarbakır, Şam, Bağdat, Nefes, Kûfe gibi yerleri dolaştı, buralarda dönemin değerli hocalarından başta Farsça olmak üzere çeşitli konularda dersler aldı. Sokullu Mehmed Paşa’nın (ö. 1579) sadrazamlığı zamanında tekrar İstanbul’a döndü. Atmeydanı civarında bulunan İbrahim Paşa Sarayı’ndaki has oğlanlara hoca tayin edildi. Bir süre sonra bu görevden emekliliğe ayrılmak durumunda kaldı. Hayatının geri kalan kısmında eser te’lifleriyle uğraştı. Farsça *Divan-ı Hafız*, *Gülîstân*, *Bostân* ve *Tuhfe-i Şâhidî* şerhleri ile Arapça dilbilgisi kitapları *Kâfiye* ve *Şâfiye*’ye yazdığı şerhler meşhurdur.

Sudî’nin hayatı hakkında bugüne kadar pek az çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde şarihin eserlerini göz önünde bulundurarak hayatı hakkında tespitlerde bulunan Nazif M. Hoca’nın “*Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risâlesinin Metni*, İÜEFY, İstanbul, 1980” künyeli eseri ilk sırada gelmektedir. Ayrıca bkz. (Yılmaz 2012: XLV-LIII).

velûd kalem, son derece kuvvetli Arapça ve Farsça bilgisini "metni her yönüyle ele alma" anlayışıyla bir araya getirmeye çalışmış, bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Sudî, şerh sahasındaki bu başarısının doğal bir sonucu olarak şerhettiği eserleri başta dilbilgisi ve lügat/anlam bilgisi üzere genel kültür, nüsha farkları, edebî sanatlar ve âyet-i kerime-hadis-i şerife müktesebatı bakımından incelemiş, birçok hususta ayrıntıya inme becerisini göstermiştir.

Sudî'nin reddiye anlayışının en iyi örnekleri *Şerh-i Divan-ı Hafız*¹⁷, *Şerh-i Gülistân*¹⁸ ve *Şerh-i Bostân* adlı eserlerinde görülür. Şarih, kendisiyle hemen hemen aynı dönemde yaşamış şarihleri tenkit etmiş, alana hâkimiyetini, bilgi ve becerisini reddiyeleriyle göstermiştir. *Gülistân Şerhi*'nde Sürurî, Şem'î, Yakub ibni Seyyid Ali, Kâfi ve Lamiî'yi bazı hususlarda reddetmiş, bazen Farsça-Türkçe sözlüklerden Kemalpaşazade'nin *Dakâyıku'l-Hakâyık*'ı, Halîmî'nin *Bahru'l-Garâ'ib*'i ve Nime-tullâh'ın *Lügat-i Nimetullâh*'ını eleştirmiştir. Ayrıca *Şerh-i Bostân* ve *Şerh-i Divan-ı Hafız* başlıklı şerhlerinde de, Şem'î ve Sürurî'yi defalarca reddetmiştir. Bu itibarla, şarihin reddettiği diğer 5 şarih ve bu şarihlere ait şerhlerin dili şöyle sıralanabilir:

Mevlâna Yakub bin Seyyid Ali (ö. 931/1524-25) - Şerh-i Gülistân: Seyyid Alizade Mevlâna Yakub, ulema arasında meşhur olan *Şerî'atü'l-İslâm* isimli eserin şarihidir. *Gülistân*'ı Arapça şerh etmiştir.¹⁹ Bunların dışında *Hâşiye-i Şerh-i Ferâ'iz li's-Seyyid Şerîf, Ecvibe 'alâ-Şerhi Miftâh li-Kara Seydî, Hâşiye-i Şerh-i Dîbâce fi-İlmi'n-Nahv, Hâşiye 'alâ-Şerhi Metâli'i'l-Envâr* gibi eserleri vardır. İmâm Yafeî'nin *Mir'âtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakzân* ismindeki büyük tarihini muhtasar hâle getirmiştir. Hacdan dö-

¹⁷ Sudî'nin *Şerh-i Divan-ı Hafız* adlı eseri, Türk Şerh Edebiyatı'nın ve kendi müellefatının en güzide örneklerinden biridir. Ancak ne yazık ki –tematik değerlendirme olmaktan öte geçemeyecek birkaç çalışmayı saymazsak- eserin tamamını ortaya koyan, çeviriyazı alfabesiyle Latin harflerine aktaran ciddi bir çalışma hâlen yapılmamıştır.

¹⁸ 2008 yılında tarafımızca doktora tezi olarak hazırlanan eser, 2012 yılında yayımlanmıştır (Yılmaz 2012).

¹⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinde, bu şerhin 16. yüzyıl şairlerinden Münîrî'ye ait olduğuyla ilgili iddiaların ortaya atıldığını söyler. bkz. (Kâtib Çelebi 1971: II, 1504).

nerken 931/1524-25 tarihinde vefat etmiştir. Mezarının Mihaliç yahut Bursa'da olduğuna dair rivayetler vardır. (Bursalı Mehmed Tâhir 2000: II, 54).

Lami'î (ö. 938/1532) - Şerh-i Dîbâce-i Gülistân (Türkçe): Nakkaş Alizade Muhammed Efendi bin Sultan Bâyezid-i Sanî hazine defterdarı Osman Çelebi bin Ali Nakkaş. Bursalıdır. Molla Camî'nin (ö. 1492) birçok eserini tercüme ettiği için kendisine "Camî-i Rûm" denilir. Kandî'nin "*Lâmi'înin Hak ide rûhunu şâd*" mısrası ölümüne tarihtir. Bursa'da Nakkaş Ali mescidine defnedilmiştir (Tuman 2001: II, 873-874). *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi, Şevâhidü'n-Nübüvve Tercümesi, Şerefü'l-İnsân, İbretnü mâ, Münâzara-i Bahâr u Şitâ, Münşeât, Şerh-i Mu'ammâ-yı Esmâ'ü'l-Hüsnâ, Mecma'u'l-Letâ'if, Şem' ü Pervâne, Şehrengîz-i Burusa, Gûy u Çevgân, Kısâ-i Edhem ü Hü mâ, Ferhâdnâme, Heft Peyker, Vâmuk u Azrâ, Hüsn ü Dil, Vîs ü Râmîn, Absâl u Salâmân* eserlerinden bazılarıdır (Bursalı Mehmed Tâhir 2000: II, 493).

Muslihüddin Sürurî (ö. 969/1561-62) – Şerh-i Gülistân (Arapça), Şerh-i Bostân (Farsça), Şerh-i Divan-ı Hafız (Türkçe): Asıl adı Mustafadır. Geliboluludur. Babası oldukça varlıklı olan Sürurî Efendi, küçük yaşlarda ilim tahsil etme fırsatı bulup, usta hocalar elinde yetişmiştir. Kanuni döneminde Şehzade Mustafa'nın himayesinde bulunmuş, eserlerinin çoğunu bu sırada kaleme almıştır. Kasımpaşa Medresesi'nde ders vermekle meşgul olan Sürurî, bir süre sonra dünyanın boş olduğunu düşünüp "ölmeden evvel ölünüz" sırrına mazhar olarak Emîr Buharî tekkesi şeyhlerinden Abdüllatif Efendi'ye intisap etmiştir. Ömrünün geri kalan kısmında medresedeki görevini sürdürmüş, riyazet ve ibadetle meşgul olmuştur (Kınalızade Hasan Çelebi 1989: I, 456-457). Sürurî; *Mesnevî, Gülistân* ve *Hafız Divanı'nı* şerh etmiştir.²⁰ Aruz ve kafiye fennine ve edebî terimlere dair *Bahrü'l-Ma'ârif* adlı eseri meşhurdur. "*Mî*

²⁰ Riyazî (ö. 1644), *Riyâzü's-Şuarâ* adlı tezkiresinde Sürurî için "Çok müellefâtı vardır. *Gülistâna* ve *Bostâna* ve *Divan-ı Hafız*a şerhler yazmıştır. Zamânında Fârisîdânlık ile hayli şöhret-şîâr imiş, egerçi emsâl ü isti'mâlâtına vukûfı olmamagın çok yerde galat itmişdür (Riyazî 1071/1610: 82^a-82^b)" diyerek şarihin, döneminde Farsça'yı iyi bilmesiyle meşhur olduğunu, ancak Farsça'nın deyim ve atasözleri, mecazî ve kinayeli kullanımına vâkıf olmadığı için çok yerde yanlışla düştüğünü söylemiş, bir bakıma Sudî'nin Sürurî'ye yazdığı reddiyeleri desteklemiştir.

reved be-behişt" ve "*Gitdi cihân sürûrî*" terkiplerinden anlaşılacağı üzere 969/1561-62 tarihinde vefat etmiştir. Kabri İstanbul'dadır (Bursalı Mehmed Tâhir 2000: II, 225-226).

Şem'î Mustafa Efendi (ö. 1011/1602'den sonra) - Şerh-i Gülistân, Şerh-i Bostân, Şerh-i Divan-ı Hafız (Türkçe): 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı bilinen Şem'î Efendi'nin ne zaman ve nerede doğduğu bilinmemektedir. Hayatı boyunca ilimle uğraşmış ve birçok öğrenci yetiştirmiş, devrin büyükleri adına şerhler kaleme almıştır. Mezarı Üsküdar'dadır. Eserleri, *Şerh-i Mesnevî, Şerh-i Mantuku't-Tayr, Şerh-i Pend-i Attâr, Şerh-i Bostân, Şerh-i Gülistân, Şerh-i Bahâristân, Şerh-i Divan-ı Hafız, Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr, Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr, Şerh-i Mahzenü'l-Esrâr, Terceme-i Şürûtu's-Salât, Terceme-i Akâid-i Lâmiyye alâ Mezhebi Mâturüdiyye ve Tuhfetü'l-Âşikân.* (Ünver 1985: 38-43), (Karavelioğlu 2005: I, 38).

Kâfi- Şerh-i Gülistân (16. yy): Sudî tarafından "*Redd-i Kâfi*" çıkmalarıyla eleştirilen Kâfi'nin *Gülistân Şerhi* hakkında ulaşabildiğimiz herhangi bir bilgi yoktur. Yaptığımız araştırmalarda eserin herhangi bir nüshasına tesadüf edemedik. Safvet'in, 18. yüzyılda *Gülistân* Dîbâcesine yazdığı şerhe ait mukaddimede "*ba'z-ı şurrâh rahimehümu'llâhü'l-melikü'l-fettâh bu müşkili def ve tutuk-ı imtinâ'ı ref buyurmuşlar ki şerh ü ta'rîfine himmet ü ikdâm ve tedkîk-i ma'ânisinde diğkât ü ihtimâm idüp ez-cümle Seyyidizâde ve Sürürî ve Şem'î ve Kâfi ve 'ale'l-huşuş Mevlânâ Sûdî her biri müstağillen şerh etmişler ve biribirinüñ işrince gitmişler²¹*" şeklindeki sözlerine bakılırsa Kâfi de 16. yüzyılda yaşamış *Gülistân* şarihleri arasındadır. Bu şarihin, 16. yüzyılda yaşamış ve Arapça kaleme aldığı şerhleriyle bilinen Akhisar/Bosnalı Hasan Kâfi (1544-1616) olma ihtimali düşünülebilir, ancak görebildiğimiz kaynaklarda Hasan Kâfi'nin böyle bir eserinden bahsedilmez.

²¹ Safvet, *Şerh-i Cedîd-i Dîbâce-i Gülistân*, SK: Serez 2559; 2a. Safvet'in buradaki şarihler arasında Kefevî Hüseyin Efendi'yi anmaması ve daha ilginç, Kefevî'nin reddettiği şarihler arasında da "*Kâfi*"nin olmaması akıllara Kâfi ile Kefevî'nin aynı kişi olabileceği ihtimalini getirir. Ne var ki Sudî'nin *Gülistân Şerhi*'nde Kâfi'ye yönelttiği reddiyelerin varlığı ve Kefevî'nin eserini Sudî'den 6 yıl sonra 1601'de tamamlamış olması bu ihtimali zayıflatır. Yine, Sudî'nin eserin temize çekilmemiş hâlini görüp bunlar üzerinden görüş beyan ettiği düşünülebilirse de Kefevî'nin eserini Mekke'de tamamlaması ve o tarihlerde İstanbul'da olan Sudî'nin muhtemelen vefat etmiş olması bu ihtimali de neredeyse yok mesabesine indirir.

Lütfullâh Halîmî bin Ebî Yusuf (ö. 902/ 1497' den sonra) - Bahrü'l-Garâib: Farsça-Türkçe sözlük. Anadolu'da yazılmış Farsça-Türkçe manzum sözlüklerin ikincisidir. İlk bölümü sözlük, ikinci bölümü değişik konularda yararlı bilgiler ve edebî sanatlar, üçüncü kısmı aruz ve dilbilgisi olmak üzere üç bölümden oluşur (Öz 2010: 94).

Nimetullah bin Ahmed bin Mübarek er-Rumî (ö. 969/ 1561-1562) - Lügat-i Nimetullâh: Farsça-Türkçe sözlük. Üç bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Önce fiiller, sonra Farsça'nın kuralları, son bölümde de basit ve türemiş isimler ele alınır (Öz 2010: 157).

Kemalpaşazade Şemseddîn Ahmed bin Süleyman (ö. 940/1534) - Dakâyıku'l-Hakâyık: Farsça-Türkçe sözlük. Kemalpaşazade bu lügati, anlam ve yazılışları birbirine yakın, eş anlamlı, eş sesli ya da zıt anlamlı Farsça kelimelerin kullanım farklılıklarını ve mana inceliklerini göstermek amacıyla kaleme almıştır (Öz 2010: 148).

Sudî'nin diğer şarihleri reddettiği hususların merkezinde dilbilgisi ve söz varlığı (anlamla ilgili bahisler) vardır. Metin şerhinde, kelimelerin dilbilgisi açısından metindeki konumu, lügat anlamlarının dışında kullanılması (yan anlamlar, mecazî yahut kinayeli kullanımlar) şerhin sıhhati açısından dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Sudî'nin reddiyeleri, genel itibarıyla, diğer şarihlerin dilbilgisi kurallarını yanlış değerlendirmelerinden kaynaklanan sıkıntıları, bazı anlam kusurlarını, kelimelerin lügatteki ilk manasından hareketle verilen "sığ kalmış" manaları hedef alır. Sudî'nin "reddiye"lerini,

A. MUHTEVA

B. ÜSLUP

olmak üzere iki ana başlık altında incelemek mümkündür.

A. MUHTEVA

Şarihin diğer şarihleri muhteva yönünden eleştirdiği reddiyeler, şu başlıklar altında incelenebilir:

1. Dilbilgisine Dair Reddiyeler
2. Lügat Bilgisine/Anlama Dair Reddiyeler
3. Belâgat Unsurları/Şekil Bilgisi/Vezin ve Kâfiyeye Dair Reddiyeler
4. İmlâya Dair Reddiyeler

5. Sıhhatli Nüshaların Değerlendirilme(me)sine Dair Reddiyeler
6. Verilen Bilginin Yanlışlığına/Eksikliğine Dair Reddiyeler

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, Sudî'nin reddiyeleri farklı konulara dayanır. Şarih, bir yandan ele aldığı metinleri ayrıntılı bir biçimde şerhetmiş, bir yandan da diğer şerhlerin eksik/kusurlu yönleriyle ilgili tenkitlerde bulunmuştur.

1. Dilbilgisine Dair Reddiyeler

Sudî, şerhettiği metinde geçen harf, ek, kelime ve cümleleri ses bilgisi, anlam bilgisi ve cümle bilgisi bakımından ayrıntılı biçimde değerlendirmiştir. Farsça ve Arapça kelimeleri iştikak (türetme), ek alma, izafet (muzâf/muzâfun ileyh) gibi yönlerden değerlendirmiş, bu yapıları cümle içerisindeki yer (fâiliyyet/mef'ûliyyet) ve görevleri bakımından incelemiştir. Üstelik, diğer şarihlerin bu husustaki yanlışlarını tespit etmiş, yorumlarına itirazda bulunmuş, gerekli gördüğü yerlerde görüşlerini reddetmiştir. Sudî'nin, diğer şarihleri dilbilgisi açısından tenkit ettiği örnekler, aynı zamanda şarihin dile hâkimiyetinin de açık delilidir. Şarihin dilbilgisi hususundaki reddiyelerini "Farsça Dilbilgisi Kurallarına Dair" ve "Arapça Dilbilgisi Kurallarına Dair" olmak üzere iki ayrı başlık altında incelemek gerekir.

a. Farsça Dilbilgisi Kurallarına Dair Reddiyeler

Sudî'nin dilbilgisine dair görüşleri, şerhettiği metinlerin Farsça olması, lâkin yer yer Arapça ibareler içermesi sebebiyle Farsça-Arapça dilbilgisi kuralları çevresinde yoğunluk gösterir. Şarih, ısrarla Farsça geniş zaman yapılarından her birinin bir fiil biçimine sahip olduğunu iddia eder:

"Ma'lûm ola ki Fârisîde meşâdruñ evâhîri nûndur ve nûnuñ mâ-ğabli tâdur veyâ dâldur. Ve dâluñ mâ-ğabli yâ olursa cemîf-i müştakât andan alyz olunur kıyâs-ı muḩḩaridle. Ammâ ol iki şüretde olan meşâdurdan ya'nî tâli maşdardan ve şol dâlli maşdardan ki mâ-ğabli yâ olmaya, meşelâ şüden ve bûden gibi, anlardan mâżîyle ism-i mef'ûlden gayrı nesne müştak olmaz. Bu üslûbî zabḩ idince cemîf-i

müşakāt-ı ‘Acem kıyāsī olur, hîç nesnesi semā’ī olmaz. Nihāyeti fikre bir miqdār riyāzet virmek gerek (Şerh-i Gülistân, 65^a)”.

Şarih şunu ifade eder: “Farsça’da mastar sonları “nûn” harfiyle bitmekte ve “nûn”dan önce “tâ” ya da “dâl” harfi gelmektedir. “Dâl” harfinin öncesinde “yâ” harfi varsa bütün türetmeler bu kökten yapılmalıdır. Ancak öncesinde “yâ” harfi bulunmayan ve sonu “tâ” ya da “dâl” harfiyle biten mastarlar (mesela; şüden, bûden) vasıtasıyla sadece geçmiş zaman çekimi yapıp ism-i mef’ûl (nesne ismi) türetilebilir. Kural bu şekilde ortaya konunca, Farsça’daki bütün türemiş kelimelerin kıyası (belirli bir kural dahilinde türetilmiş) olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır”.²² Şarihin açıkça belirttiği üzere, bugün geçmiş zaman fiil yapılarından türetildiği düşünülen Farsça geniş zaman yapıları, esasında sonu “yâ” ve “nûn” harfiyle biten geniş zaman yapılarından gelmektedir. Buna göre “kün” geniş zaman yapısı, “kerden (yapmak, etmek)” fiilinden değil “künîden” fiilinden, “ber” geniş zaman gövdesi ise fiilin “bürden (götürmek)” biçiminden değil “berîden” biçiminden türemiştir. Sudî, bu görüşüne dayanarak diğer şarihlerin kullandığı ıstikak yapılarını ısrarla reddeder:

Firist, fi’l-i emr-i müfred-i muhâtabdur firistîdenden, firistâdenden degil (Redd-i Lâmi’î ve Sürûrî), (Şerh-i Gülistân, 18^a).

Âveyi, âvîhtenden ıstikâk eyleyenüñ kalemi sehv eylemiş (Redd-i Dağâyıku’l-Hakâyık), (Şerh-i Gülistân, 19^b).

Meküb, fi’l-i nehy-i müfred-i muhâtabdur kübîdenden. Kûftenden diyenler hağâ eylediler (Redd-i şurrâh cemî’an), (Şerh-i Gülistân, 96^b).

Şinev, şînuñ kesriyle ve nûnuñ fethiyle fi’l-i emr-i müfred-i muhâtabdur hiğâb-ı ‘amm tarîkıyla şinevidenden. Şenîdenden diyenler hağâ söylediler (Redd-i İbn Seyyid ‘Ali ve Sürûrî), (Şerh-i Gülistân, 118^a).

²² Şarihin bu görüşleri diğer şerhlerinde de geçmektedir. Örnek için bkz. (Hoca 1980: 38-40).

Berī, bānuñ fethi ve rānuñ kesriyle fi'l-i muzāri'-i müfred-i muhātabdur hiṭāb-ı 'āmm ṭarīkıyla, berīdenden müştakdur. Bürdenden diyen ḥaṭā eylemiş (Redd-i Sürürī), (*Şerh-i Bostân*, 20^b).

Nedārī, fi'l-i nefy-i müstakbel-i müfred-i muhātabdur dārīdenden, dāştenden degül (Redd-i Şem'ī ve Sürürī), (*Şerh-i Bostân*, 103^b).

Āy, fi'l-i muzāri'-i müfred-i muhātabdur āyīdenden, ge-lürsin dimekdür. Āmedenden diyen sehv eylemiş (Redd-i Sürürī ve Şem'ī), (*Şerh-i Bostân*, 132^a).

Āsāyiş, ism-i maşdardur āsāyīdenden. Āsūdenden diyen sehv eylemiş (Redd-i Şem'ī ve Sürürī), (*Şerh-i Bostân*, 257^b).

Bidūzed, fi'l-i muzāri'-i cem'-i ğā'ibdür düzīdenden. Di-kerler ya'nī mıḥlarlar dimekdür. Dūhtenden diyen sehv eylemiş. (Redd-i Şem'ī ve Sürürī), (*Şerh-i Bostân*, 431^b).

Şarihin sürekli üzerinde durduğu bir başka konu "**mâziden kısım**" meselesidir. Sudî, kendisinin türettiği "mâziden kısım" terimini, *Gülistân Şerhi*'nde Farsça "resīde (varmış, ulaşmış)" kelimesinden hareketle açıklar. Bu kelimenin diğer şarihlerin sandığı gibi ism-i mef'ül değil, "mâziden kısım" olduğunu söyler. İsm-i mef'ül, nâ'ib ani'l-fâilin yani meçhul yapıların yüklemidir; "mâziden kısım" adını verdiği yapı ise, fâilin yüklemi görevindedir. Şarih, bu tür sîğaları "mâziden kısım" olarak adlandırıp, bu hususta farklı yorumda bulunan diğer şarihleri hemen her fırsatta reddetmiştir:

Bārān-ı rahmet-i bî-hisābeş heme-rā resīde: Resīde, irişmiş dimekdür. "İsm-i mef'üldür resīdenden" diyenler mülâhazasuz söylemişler (Redd-i Lâmi'ī ve Sürürī). Zīrā ism-i mef'ül oldur ki nâ'ib 'ani'l-fâ'ile müsned ola. Bu ise fâ'iline müsneddür. Pes ism-i mef'ül olmağa kâbil degül. Nihāyeti şîğā ism-i mef'ülle müştarekdür. İmdi bunuñ gibi şîğalara "mâziden kısım" deyü ıtlāk eylesek vechden ḥālī degül. (*Şerh-i Gülistân*, 3^b).

Ferrāş-ı bād-ı şabā-rā güfte tā ferş-i zümürrüdīn bigüstered : Güfte, bunda mâziden kısımdur sibāk u siyāk-ı kelām muktezāsıyla. İsm-i mef'ül degüldür ba'zılar zann eyledüğü gibi (Redd-i Lâmi'ī ve Sürürī). 'Ale'l-ḥuşuş ki "ism-i mef'üldür ve

ķā'ili Allāhdur" diyen ġarīb söylemiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Gülistân*, 4^b).

Meber h̄acet be-nezdik-i turuş-rüy/ Ki ez-hüy-ı bedeş fersüde gerdī : Fersüde, lügatde aşınmış ma'nāsınadır, māziden kısımdur. Ammā isti'mâlde ıztırâb ve bî-ħuzûrlık ma'nāsınadır. Bunun gibi şîğaları ism-i mef'ul ıflâķ idenlerüñ tetebbu'ı yokmuş (Redd-i Sürürī), (*Şerh-i Gülistân*, 129^a-129^b).

Farsça dilbilgisi kurallarına dair eleştirilerin bir kısmı da **terkip/izâfet yapılarındaki tutarsızlıklarla** ilgilidir. Diğerk şarihlerin izafet olmayan yerde izafet göstermeleri yahut izafet ve terkip yapılarına dair yanlış hüküm vermeleri Sudî'nin dikkatinden kaçmamış, onların yanlışlarını düzeltmeye çalışmıştır:

Bir vechle dağı ma'nâyı takrîr idüp dir ki: "Dağı bu beytleri kendi hâlûme münāsib eydüdüñ. Bu taķdîr üzre *beythā* lafzı *münāsib* lafzına muzâf olmaz" demiş. Pes bu kayddan ma'lûm oldu ki evvelki takrîrinde *beythā* lafzını *münāsib* lafzına muzâf idermiş. Eger böyle ise yaramaz idermiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Gülistân*, 17^a).

"Fâriside mevşûf şıfatına muzâf olmak cā'iz degül" diyenler meydân-ı Fürsüñ fârislerinden degül imiş (Redd-i Seyyid 'Ali ve Kâfi ve Sürürī), (*Şerh-i Gülistân*, 64^a).

Ĥarânı bār-ber-dâra ve âdemiyanı merdüm-âzâra izâfet eylemeyen ya'nî izâfetlerin tecvîz eylemeyen Fâriside başğa bir şâhib-i mezheb imiş (Redd-i Kâfi), (*Şerh-i Gülistân*, 64^b).

Kelîmî ki çarĥ u felek Ĥür-ı üst: Çarĥı felege izâfet idenler ĥaĥâ eylemişler (Redd-i Sürürī ve Şem'ī), (*Şerh-i Bostân*, 23^b).

Dest-renc, terkîb-i mezcî. El imegi dimekdür. Terkîb-i izâfi tutan muĥâlîf söylemiş. (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Bostân*, 345^a).

Fâlî ferdâya izâfet eyleyen istikâmet-i ma'nâdan ġâfil imiş (Redd-i Sürürī), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, III, 37).

Sudî'nin şerhinde dikkat ettiğı noktalardan biri de **Farsça harf ve eklerin yapı ve görevleridir**. Şarih, bu tür Farsça yapıların yerinde kullanılıp kullanılmamasını bir hayli önemsedığı için, yeri geldikçe diğerk şarihlerin yaptığı yanlışlara temas eder:

Gār, kāf-ı 'Acemle edāt-ı mübālağadır. "Şığa-i mazīnūñ āhirine lāhık olur, mübālağa-i fā'il ma'nāsına. Perverdigār gibi Rabb ma'nāsına ve Āferīdgār gibi Ḥallāk ma'nāsına. Ve gāh olur ki emr şığası āhirine lāhık olur Āmurzgār gibi Ğafūr ve Ğaffār ma'nāsına ve Āmūzgār gibi keşirü't-te'allüm ve keşirü't-ta'lim ma'nāsına" diyen ziyāde ḥaṭā söylemiş. Zīrā gār, fi'le hergiz dāhıl olmaz. Ve bu zikr eylediği elfāz esmā-i meşādurdur, ef'al degüldür. Ve virdiği ma'aniden de ismiyyetleri ma'lümdür (Redd-i Lāmi'ī), (*Şerh-i Gülistân*, 7^b).

Mu'avvel, ism-i mef'üldür, tef'ıl bābindan. İ'timādsuz demekdür. Bī-mu'avvel diyen ḥaṭā eylemiş. Zīrā bī, esmā'-i cevāmide ve esmā'-i meşādıra maḥşüşdur, müştakāta dāhıl olmaz (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Gülistân*, 104^a)

"Hemzeler ḥiṭāb içündür" diyen kâbil-i ḥiṭāb degül imiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Gülistân*, 131^a).

Der, ḥarf-i şıladur, bā ma'nāsına. Ḥarf-i zarf ṭutan sehv eylemiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Bostân*, 25^b).

Ber, ḥarf-i zarf. Ḥarf-i isti'lā ṭutan bilmezmiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Bostân*, 249^a).

Ki ḥarfini edāt-ı ta'lil ṭutan ma'lül ṭab' imiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 359).

Sudî'nin reddettiği dilbilgisi hususlarından biri de **fiilin kipi ve çatısını yanlış tayin etmekten** kaynaklanan kusurlardır. Buna göre şarih, fiil kip ve çatılarını müteaddî (geçişli) - lâzım (geçişsiz), malûm (etken) - mechûl (edilgen), mâzî (geçmiş zaman) - muzâri (geniş zaman) olma durumlarına göre değerlendirip, diğer şarihlerin bu husustaki yanlışlarını reddetmiştir:

Bireftend: Bā, ḥarf-i te'kid. Reftend aşlında refteenddür, zarûret-i vezn için hā-yı resmile hemze-i müctelibe sâkıṭ olmuşdur. Zīrā edāt-ı haberüñ müfredi ve cem'î isme dāhıl olur, fi'le dāhıl olmaz. Niteki bu şerhde tekrār zikr olundu. Pes fi'l-i mâzî olmasını tecvîz eyleyen mezkûr kâ'ideyi bilmezmiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Bostân*, 22^a).

Sūht, bunda lāzımdır. Mūte‘addī diyen lāzımla mūte‘addī ma‘nāsını teşhīş eylemezmiş (Redd-i Sūrūrī), (*Şerh-i Bostân*, 374^a).

Bimālīdi, bunda mechūldür diyen ma‘lūmı mechūlden fark eylemezmiş (Redd-i Şem‘ī), (*Şerh-i Bostân*, 377^a).

Efrūht, fi‘l-i māzī-i müfred-i gā‘ib; yalınlatdurdı. Bunda mūte‘addī vāқи‘ olmuş. Lüzūmın tecvīz eyleyen mā-lā-yecūzı l-tizām eylemiş (Redd-i Şem‘ī), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 134).

b. Arapça Dilbilgisi Kurallarına Dair Reddiyeler

Şarihin, Arapça dilbilgisi kurallarına dair reddiyeleri; fiil çekimleri, fâ‘iliyyet-mef‘ûliyyet ilişkisi, masdariyyet, mübtedâ-haber ve ek konuları etrafında yoğunlaşmıştır. Mesela aşağıdaki örnekte, “vülât” kelimesinin vezniyle ilgili bir dilbilgisi hususiyeti üzerinden Lamî‘yi reddetmiş, reddetme sebebini ayrıntılı biçimde açıklamıştır:

Vülât, vâlinūn cem‘idür; hâkimler dimekdür. Ma‘lūm ola ki şülâsī mücerredūn nâkışından ism-i fâ‘ilūn cem‘-i mükesseri bu minvâl üzre gelir. Kâdīnūn kuđât ve râmīnūn rumât ve hāmīnūn hūmât geldügi gibi. Aşlı veleyet^{ün} ve kazayet^{ün} ve remeyet^{ün} idi naşarat^{ün} vezni üzre. Pes yâ müteharrik ve mâ-kablî meftūh olduğı-y-çün elife kalb eylediler, velât ve kazât oldı fānuñ fethiyle. Pes kanât mişillî müfredelere mültebis olmasun diyü fāyı mazmūm idüp vülât ve kużât didiler. Vezinleri fu‘let^{ün} vezni üzredür. İmdi “fu‘ât^{ün} vezni üzre gelir” diyen eyle zann eylemiş ki lāme‘l-fi‘l elife kalb olmağ-ıla lāme‘l-fi‘l olmağdan çıkar. Şöyle zann olunur ki bu kâ‘il evzân-ı taşrifiyeden āgāh degül imiş. ‘Afā‘allāhū ‘an-hū (Redd-i Lāmī‘ī), (*Şerh-i Gülistân*, 13^b-14^a).

Aşağıdaki örnekte ise Arapça bir beyitte geçen “hâvi” kelimesini “müfâale” bâbının mazisi sanıp, kelimenin ism-i fâil olduğunu tayin edemeyen Şem‘î’yi eleştirir:

İzā şeba‘a‘l-kemiyyü yeşūlu başşā / Ve hāvi‘l-baṭni yabṭıṣu bi‘l-firāri : Mısrā‘-ı şānīde ism-i fâil yerine müfâ‘ale bâbından fi‘l-i māzī irād eyleyen ve baṭni lafzını aña merfū‘ fâil ṭutup izā hāve‘l-baṭnu taḳdīr iden kendi zu‘muyla taḳdīr eylemiş. Zirā bu

lügat müfâ'alede müsta'mel degül (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 52^a).

Kelime türetme (müştak) kurallarıyla ilgili eleştirileri de vardır. *Gülistân Şerhi*'nde geçen aşağıdaki örneklerin ilkinde "mücâveret" kelimesini "civâr" kelimesinden alıp mastarı mastardan türetenleri eleştirmiş, ikincisinde ise "ledga (akrep ısırığı)" kelimesine mastar anlamı verenleri reddetmiştir:

Mücâveret, müfâ'ale bâbından maşdardur *civâr* gibi ki maşdar-ı şânîsidür. Pes "mücâveret, civârdan müştakdur" demek hemân maşdar maşdardan müştakdur dimekdür. Bu ise kelâm-ı lağvdur (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 205^b).

Ledğa, lâmuñ fethi ve dâluñ sükûnyla aşında 'akreb şokdısına dirler. Maşdar ma'nâsı virenler işâbet eylememişler Zîrâ maşdarı *ledğ* ve *tildâğ* gelür (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 212^b).

Yine, aşağıdaki örneklerin ilkinde, tef'îl bâbından ism-i fâil olan muhas-sıl kelimesini, müfâale bâbından ism-i fâil olarak değerlendiren Şem'î ve Sürürî'yi, ikincisinde ise if'âl bâbından ism-i fâil olan mün'im kelimesini ism-i mef'ûl sanan Şem'î'yi reddeder:

Muḥaşşıl, ism-i fâ'ildür tef'îl bâbından, bir nesneyi taḥşîl idici ma'nâsına. Muḥaşşıl diyüp müfâ'ale bâbından tûtanlar ehl-i taḥşîl degüller imiş (Redd-i Sürürî ve Şem'î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 410).

Mün'im, if'âl bâbından ism-i fâ'ildür şâhib-i ni'met ma'nâsına. İsm-i mef'ûl ma'nâsına aḥz eyleyen bilmezmiş (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Bostân*, 369^b).

2. Lügat Bilgisine/Anlama Dair Reddiyeler

Sudî, şerhlerinde, metni oluşturan hemen her isim, sıfat, zamir, fiil, zarf ve edatı, bulunduğu konum ve göreve göre değerlendirmiş, böylece lügatte birden fazla anlama sahip bazı kelimelerin uygun olmayan anlamını kullanmak gibi bir yanlışa düşmekten kaçınmaya gayret göstermiştir. Buna göre kelimenin "metindeki anlamı"nu yakalamaya gayret

gösterir. Böylesi bir tutuma bağlı olarak, diğer şarihlerin yanlış anlamlarına itirazda bulunur. Şarihin, diğer şarihlerin metindeki kelime veya kelime grupları için yaptıkları değerlendirmelerle ilgili eleştirilerini iki başlık altında incelemek mümkündür:

a. Kelime veya kelime gruplarına verilen yanlış anlamlar: Sudî, metinde geçen herhangi bir kelimenin, metin içerisindeki yerine göre mecazî ve yan anlamları düşünülmezsizin lügatteki ilk anlamının verilmesini reddeder. Bazen tek bir kelimenin anlamıyla ilgili reddiyede bulunur, bazen de bir kelime öbeğinin yanlış anlamlandırılmasını eleştirir. Mesela, “kasabü’l-ḥabîb (sevgiliye gönderilen şeker kamışından yapılmış sepet)” ifadesini,

“Kaşabü’l-ḥabîb oldur ki şeker kamışını ḥurde doğrarlar ya’nî iki boğum ortasını uvaḳ uvaḳ keserler. Andan şoñra ol pâreleri taḳşir iderler ya’nî kaḃuğını şoyarlar. Ve bir ṭabaḳ içine tertîb iderler ve tezyîn iderler, bu yerler ya’nî İslâmbolda meyveyi sellelere tertîb ü tezyîn eyledükleri gibi. Andan şoñra üzere gülab ve baḥûr şuyı seperler ve dostlar biribirine irsâl iderler. Pes bu üslûbda gönderilen şeker kamışına kaşabü’l-ḥabîb dirler (*Şerh-i Gülistân*, 10^b).”

şeklinde açıklar. Bu tabiri anlamayan diğer şarihlerin “uzun uzadıya ve boşa” yorum yapmasını eleştirerek, bunları okumanın baş ağrısı meydana getireceğini şöyle ifade eder:

Kaşabü’l-ḥabîb ‘ibâretinde ekşer-i şurrâḥuñ mufaşşal u muṭavvel mâlâ-ya’nîsine iltifât olunmasun ki şudâ’ irâş ider (Redd-i İbn Seyyid ‘Alî ve Lâmi’î ve Sürürî ve Kâfî), (*Şerh-i Gülistân*, 10^b).

Sudî’nin, kelime ve kelime öbeklerinin yanlış değerlendirilmesine dair reddiyelerine aşağıdaki örnekleri vermek mümkündür:

İnbisâṭ, infi’âl bâbından maşdardur. Bunda küstâḥâne demekdür. “Mülâtafe ve mizâḥ ṭarıḳıyla” diyenler maḥalle münâsib söylememişler. Zirâ mürîd şeyḥinden kerâmet dilemek küstâḥlıḳdur, ‘ale’l-ḥuşuş ki mizâḥ ṭarıḳıyla (Redd-i Şem’î ve Kâfî), (*Şerh-i Gülistân*, 8^b-9^a).

Nemānd lafzını fevt oldı ma'nāsında isti'mālleri şāyi'dür. Türkide ba'zı yerlerde fevt oldı diyecek yerde "kalmadı" dirler. Pes, "dünyāda kalmadı" diyen bu isti'māli bilmez imiş ki "dünyāda" lafzını taqdīr eylemiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Gülistân*, 34^a).

Āvīht, fi'l-i māzī-i mechūldür. İbn Seyyid 'Ali oğlu, Sürürīye iftirā idüp "fi'l-i māzī-i ma'lūm didi" dimiş ve bu vechle ta'arruz eylemiş. Likin ikisi bile işābet eylememiş. Zīrā āvīht bunda yapışdı ma'nāsına, aşıldı ma'nāsına degül. Āvīht bunuñ gibi yerlerde, yapışdı dimekdür (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Sürürī), (*Şerh-i Gülistân*, 44^b).

Sa'y, yürimege dirler. Bunda sa'y, "küşiş" ma'nāsına aḥz eyleyen eyi lügate sa'y eylememiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Gülistân*, 87^b).

Güsiled, kāf-ı 'Acemüñ zammı ve kesriyle ve sīnūñ fethi ve kesriyle güsiliden maşdarından fi'l-i muzārī'-i müfred-i ğā'ib; üzer ve kırar dimekdür. Meselā ip veyā iplik kırmak gibi. Kaḥ-ıla ta'bīr idenler ḥaḥā eylediler (Redd-i cemī'an şurrāḥ), (*Şerh-i Gülistân*, 100^b-101^a).

Bunda semā', şavt ü āvāz ma'nāsına olduğı ziyāde bedīhidür. Pes semā' şūfīler raḥşı ma'nāsına ve istimā' etmek aḥz idenler bu ma'nāyı bilmezlermiş (Redd-i Şem'ī ve Sürürī), (*Şerh-i Gülistân*, 101^a-101^b).

Ebrū-yı kūr beyāniyyedür. Zīrā bunda kūr, 'adem-i ebrūdan ibāretdür. A'mā ma'nāsına degül. Ya'nī ebrūnuñ kılı olmayınca ebrūya rastık çekmek fā'ide virmez. Şurrāḥ kūrūñ bu ma'nāsına ta'arruz eylemedüklerinden ma'lūmdur ki kūrī a'mā ma'nāsına aḥz iderler (Redd-i şurrāḥ cemī'an), (*Şerh-i Gülistân*, 140^b).

Ber-nişesten, biñdi dimekdür. Zīrā ber-nişesten biñmekdür ata ve ğayrıya. Pes "yuḫarı oturdı" diyen isti'māli bilmezmiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Bostân*, 25^a).

Bigüft ey ḫudāvend-i İrān u Ṭūr / Ki çeşm-i bed-i rüzgār ez-tü dūr: ... İrān kesr-i hemze ile ve sükūn-ı bā-y-ıla Ceyḫūn ırmağından ötesine ve añarısına dirler. Ve Tūr, tānuñ zammı ve

sükûn-ı vāv-ıla ve Tūrān Ceyhūnuñ berisine dirler. Pes Īrān u Tūr, ‘Arab u ‘Acem diyen bilmezmiş (Redd-i Şem’î), (*Şerh-i Bostân*, 113^a).

Bes, bā-yı ‘Arabuñ fethiyle yeter dimekdür. Bā-yı ‘Acemle şöıra ma’nāsına diyen haṭā söylemiş (Redd-i Sürürî ve Şem’î), (*Şerh-i Bostân*, 443^b).

Sefîne, cönk cinsinden bir nev’dür ki bu zamānda ziyāde şüyü’ üzredür. Ammā bunda dīvān murāddur... Bu beytde sefîneyi gemi ma’nāsına aḥz eyleyen sefîneden ḥaber-dār degül imiş (Redd-i Sürürî ve Şem’î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 132-133).

Minhüsinde Aras, arz-ı Rūma qarīb bir şehriñ ismidür diyen Arası bilmez imiş. ‘Alā külli ḥāl bir şuyuñ ismidür (Redd-i Şem’î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 236).

Semen-sā, vaşf-ı terkībîdür, sāyîdenden, ezmek ve sürtmek ve sürtünmek. Rüy-ı cānānu semene ya’nî aḳ güle teşbih iderler ve zülfüñ aña sürtünmesini semen-sā-y-ıla ta’bîr iderler... Mısrā’-ı şānînuñ ma’nāsını “hem benüm gönlüm meşāmu senüñ semen maḥv idici zülfüñden hoş” diyen ve “hem meşām-ı dilüm senüñ semen rāyihālu zülfüñden hoş” diyen semen-sānuñ ma’nāsını bilmez imiş (Redd-i Sürürî ve Şem’î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 345-346).

b. Çeviri hatalarından doğan eksik ve kusurlu anlamlar: Sudî’nin reddettiği hususlardan biri de, kelime ve kelime öbeklerini yanlış değerlendirme sonucu ortaya çıkan eksik ve kusurlu anlamlandırmalardır. Özellikle *Divan-ı Hafız* şerhinin birçok yerinde Sürürî ve Şem’î’yi ‘eksik ve kusurlu anlam verme’ açısından eleştiren şarih, Bostân ve Gülistân şerhlerinde de benzer eleştirilerde bulunmuştur. Diğer şarihlerin gerek dilbilgisi öğelerini layıkıyla değerlendirememesi gerekse anlam vermede isabetli tercih yapamaması, şerhedilen parçanın bütün anlamını etkilemiştir. Böylece meramı ifade etmekten uzak anlamlar ortaya çıkmıştır. Mesela, aşağıdaki örnekte Şem’î, Farsça iyelik III. teklik şahıs zamiri “eş”i yanlış yerde değerlendirmek suretiyle bir dilbilgisi hatasına düştüğü için, istemeyerek de olsa “Hz. Lût” yerine karısını peygamber göstermiştir:

Bā-bedān yār geşt hem-ser-i Lūṭ / Hānedān-ı nübüvvetēş güm şüüd: Nübüvvetēş zamīrini hemsere ircā' idüp ma'nāsını "ol hatunuñ nübüvveti hānedānı zāyi' oldı" diyen hatuna nübüvvet işbāt eylemiş. Bu hōd cā'iz degül (Redd-i Şem'ī), (Şerh-i Gülistān, 39^a).

Benzer başka örnekler de vardır. Şarihe göre "şebpere (yarasa)" kelimesinin geçtiği aşağıdaki beyitte, diğer şarihler anlamı karıştırmış, söz öbeğini doğru anlamadıkları için genel anlamı da uygun biçimde verememişlerdir. Sudî, diğer şarihlerin verdiği yanlış anlamları sırasıyla reddeder:

Ger nebmed be-rüz şeb-pere-çeşm / Çeşme-i āftāb-rā çi günāh :
Eger yarasa gözli olan kimse gündüzi görmezse āftāb çeşmesinin ne günāhı var. Ya'nī ol şahsuñ gündüz görmediği āftābuñ kuşurından degüldür, belki kendinüñ ol marazındandır. Bunun taqdīrini çeşm-i şebpere eyleyen vaşf-ı terkībiden āgāh olmaduğundan terkīb-i izāfiyyeyi irtikāb eylemiş (Redd-i İbn Seyyid 'Ali). Ve "eger rüzda şebperenüñ gözi görmeye" diyen de işrince gitmiş (Redd-i Şem'ī). Mısrā'-ı şānīnün ma'nāsını "āftāb çeşmesinin ne günāhı var, zīrā bu kabāhat şemsden degüldür belki yarasanuñ kendüsindendir" diyen mısrā'-ı evvelde eylediği haṭāyı te'yīd eylemiş (Redd-i Şem'ī). Ba'z-ı şurrāh şebpere 'ibāretinüñ aşlı perendedür dimiş ve ba'zıları redd idüp şebpere aşl-ı vaz' üzre lügatdür dimiş. Ve ba'zısı haḫḫ budur ki şeb-pereneden me'hūz olmağa māni' yokdur dimiş. Likin haḫḫ budur ki üçi bile işābet eylememiş. Zīrā aşlında pereng-i şebdür sā'ir müştakātdan olan vaşf-ı terkībiler gibi (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Sürürī ve Kāfī). Şebpere-çeşmün ma'nāsını "ey 'aynuhū" diyen ma'lūmdur ki iki evvelki gibi vaşf-ı terkībiden āgāh olmamış (Redd-i Sürürī), (Şerh-i Gülistān, 41^b-42^a).

Aşağıdaki örnekte ise, "ez-helâket cizî nemānde bûd" yapısına verilen anlamları tenkit eder. Sudî'ye göre anlam "bir adam boyu suda helâk olmana nesne kalmamıştı, yani ölmene ramak kalmıştı" şeklindeki İbn Seyyid Ali ve Sürürî doğru manayı verememiştir:

Yād dārem ki ber-rüy-ı deryā-yı mağrib mī refti ve kademet ter nemī şüüd ve imrüz der-în yek kāmēt āb ez-helâket cizî nemānde bûd.

Yādumdadur ki sen deryā-yı mağrib yüzinde giderdüñ ve ayagüñ yaş olmazdı ya'nī ışlanmazdı ve bugün bir âdem boyı şuda helâkten nesne kalmamışdı. Hâşılı ğarğ olayazduñ... *Ez-helâket çizî nemânde būduñ* ma'nāsını *ğayr ez-helâket* taqdîr iden ma'nâyı helâk eylemiş (Redd-i İbn Seyyid 'Ali). Ve "külli helâküñ bölündi ve andan bir cüz' ve bir päre ašlâ kalmadı" diyen 'aceb ma'nâ taşvîr eylemiş (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 91^b-92^a)

Bir başka örnekte, Arapça bir beytin anlamı hususunda diğér şarihlerin tamamını mizahî bir dil ile tenkit eder:

Yü'eccicu nâr^{am} şümme yuŧfti bi-reşsetⁱⁿ / Li-zâke terânî muhraq^{am} ve ğarîkâ : Cânân âteş-i 'aşk u maħabbeti tecellî sebebiyle iķâd idüp yalıñlandırur ya'nī cemâlini göstermekle 'aşk âteşini peydâ ider. Şoñra istitâr u ihtifâ reşâşıyla şöyündürür. Hâşılı te'cîc, nâr-ı tecelliden kinâyetdür ve reşâşla itfâ tesettür ü ihtifâdan. Ya'nī kendini cânân-ı ezel 'aşık u muħıbbine gösterür şoñra gizler... Mısrâ'-ı evvelüñ ma'nāsını "firâkında beni 'aşkı âteşine yaķar şoñra vişâl şuyınuñ serpindisiyle o âteşi şöyündürür" diyen ma'nâ-yı beyti şoyundurmuş (Redd-i Şem'î). Ve mısrâ'-ı evvelüñ ma'nāsını "'aşk nârını iķâd ider firâkıdan bir nev'-ile, andan şoñra mâ'-i vişâlden bir reşşe ile anı şoyundurur" diyen mezkûr ma'nâ-yı mısrâ'ı şoyundurmuş (Redd-i İbn Seyyid 'Ali). Ve "nâr-ı 'aşkı cânân te'cîc ider, andan şoñra vişâlüñ azacuķ şuyıyla şoyundurur" diyen mezkûrlar gibi te'cîc ü itfâda ziyâde ibhâm buyurmuş (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 93^a).

Aşağıdaki örnekte, Farsça "pîş" kelimesini "kat" yerine "ön" manasına alan Şem'î beyti anlam bakımından yanlış değerlendirmiştir. Sürürî, "dest tüvân kerd der-âĝûş-ı hîş (elin seni kucaklayabilir)" yapısını "eli etmek olur kendi kucağında" ve Şem'î "elini kucaklayıp yatmak mümkündür" biçiminde çevirerek kusurlu anlamlar vermiş, bu durum Sudî tarafından yine alaycı bir edayla reddedilmiştir:

Ver nebüved dilber-i hem-h'âbe pîş / Dest tüvân kerd der-âĝûş-ı h'îş : Pîş bunda, ķat ma'nâsınadır. Pîşi bunda ön ma'nâsına alup ma'nâsı "eger bir döşekde öninde bile yatur dilber olmaya" diyen dilberi çirkin yaturmuş (Redd-i Şem'î)... Mısrâ'-ı

şâninüñ Türkîce ma'nâsı "eli itmek olur kendi kuçmağında" diyen tırzîk ma'nâ kuçmakda 'aceb hüneri var (Redd-i Sürürî). Ve "elini kendi kucağında eylemek mümkündür ya'nî elini kuçup yatmak" diyen işrince gitmiş (Redd-i Şem'î). 'Afa'llâhü 'an-hümâ (Şerh-i Gülistân, 152^a-152^b).

Yine, Farsça "tünd (ani, hızlı)" kelimesinin yanlış anlamlandırılması sonucu İbn Seyyid Ali ve Sürürî beyti doğru anlayamamış, anlamda kusur etmişlerdir. Sudî'nin bu yanlış reddiyesi şöyledir:

Be-tündî sebük dest bürden be-tîğ / Be-dendân bered püşt-i dest-i dirîğ : Hiddetle fevrî kılıca el iltmek ya'nî el şunmak hayf ve peşimânlık eli arkasını dişine ildir. Hâşılı ol hâleti eylemek hayflanup ve peşimân olup el arkasını dişine ildir. İsnâd mecâzîdür... Mısrâ'-ı evvelüñ ma'nâsını "der-zamân-ı düşvârî vü zücret dest-be-tîğ bürden be-şitâb u isti'câl" diyen ma'nâyı düşvâr eylemiş (Redd-i İbn Seyyid 'Ali). Ve "şarplıgla eli yeyni iltmek kılıca" diyen ma'nâyı şarp yere çekmiş (Redd-i Sürürî), (Şerh-i Gülistân, 181^b).

*Bostân Şerhi'*nden seçtiğimiz aşağıdaki örnekte, "salât" ve "selâm" kelimelerinin *alâ* harfiyle birlikte "senin üzerine olsun" değil "sana lâyıık ve mahsustur" anlamına geldiğini söyleyip Şem'î'nin verdiği "üzerine olsun" manasını reddeder:

Çi na't-ı pesendide güyem türâ / 'Aleyke's-selâm ey nebiyye'l-verâ: Ma'lûm ola ki şalât u selâm 'alâ harfiyle müsta'meldür. Ammâ ma'nâsı senüñ üzerine olsun demek degildir, belki senüñdür ve saña lâyıık u maşşüşdur dimekdür. Pes "selâm senüñ üzerine olsun" diyen selâm eylememiş olur (Redd-i Şem'î), (Şerh-i Bostân, 27^a).

Konuyla ilgili son örnekleri Şerh-i Divan-ı Hafız'dan veriyoruz. Hafız'ın anlaşılması zor beyitlerini ustalıkla şerheden Sudî, anlamı bulmakla kalmayıp diğer şarihlerin yanlışlarını da düzeltir:

Rüy u riyâda olan rüy 'yüze söylemek' ma'nâsına diyen kimse 'aceb bunu ne yüzle söyledi (Redd-i Sürürî), (Şerh-i Divan-ı Hafız, I, 266).

Hoş birânîm cehân der-nazar-ı râh-revân/ Fikr-i esb-i siyeh ü zîn-i muğarrağ nekünüm... Yolcular nazarında kâlkıyı kâlkıyı gü-

zel sürelüm ya'nî ehl-i sülûk nazarında eyüce sülûk idelüm... Mısrâ'-ı evvelüñ ma'nâsını "hoş sürelüm segürdici yolcular nazarında" diyen eyüce segürdememiş. (Redd-i Sürûri), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, III, 93).

Şebî dil-râ be-târîkî zi-zülfet mî cüstem... Bir gece gönlümi zülfüñ karañlığında arardum... Mısrâ'-ı evvelüñ ma'nâsını "bir gece göñli karañuluğda senüñ zülfüñ istedüm" diyen ve "bir gece karañuluğda göñlümi senüñ zülfüñden istedüm" diyen ya'nî "almağa kaşd eyledüm" diyenler lafzı da manâyı da eyü alamamışlar (Redd-i Şem'î ve Sürûri), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, III, 101-102).

3. Belâgat Unsurları/Şekil Bilgisi/Vezin ve Kâfiyeye Dair Reddiyeler

Bazı şarihler, ele aldıkları metni anlam ve muhteva unsurları yönünden değerlendirirken, belagat, şekil bilgisi, aruz ve kafiye açısından da birtakım tespitlerde bulunurlar. Sudî, şerhlerinde bu anlayışı gözetken şarihler arasındadır. Şarih, şerhettiği eserlerde geçen söz ve söz öbeklerini, başta edebî sanatlar olmak üzere nazım şekli, nazım birimi, ölçü ve kafiye yönünden incelemiş, bu husustaki görüşlerini ortaya koymuştur. Dahası, diğer şarihlerin bu husustaki bazı tutumlarını eleştirmiş, yeri geldikçe onları hafife alıcı ifadelerle reddetmiştir. Şarihin bu konudaki reddiyelerini yine başlıklar hâlinde incelemek gerekir.

a. Belâgat Unsurlarının Yanlış Kullanımına Dair Reddiyeler

Belâgat ilmi fesahat, maanî ve beyan ilimlerini de kapsayan geniş bir alandır. Sudî'nin belagat unsurlarının yanlış kullanımına dair reddiyelerinin merkezine, "itnâb (sözü gereksiz yere uzatmak)" hususundaki eleştirilerini yerleştirmek mümkündür. Bir belâgat terimi olarak "itnâb", "çok sözle az mana ifade etmek, kısacası sözü uzatmak (Tâhirü'l-Mevlevî 1994: 76)" anlamına gelir. Sudî, bir metnin kısa ve öz şerhedilmesi, bunun sonucunda yalnızca gerekli bilgilerin verilmesi taraftarıdır. Bu yüzden, diğer şarihlerin verdiği birtakım bilgileri gereksiz görüp müdahale ederken, reddettiği şarihler için "itnâb-ı kelâm ve iksâr-ı makâl eylemiş, itnâb-ı bî-faide eylemiş, mutnüb imiş" gibi ifadeler kullanır:

Pes ma'lûm ola ki 'umümen şurrâh bu beytün ma'nâsına vâşıl olmamışlar. Ve ba'zısı şöyle itnâb-ı kelâm ü makâl eylemiş ki me'al ü neticesi maḥz-ı jāj belki andan dūn u sâfildür. Te' Emmel ve tedebber (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Lâmi'î ve Redd-i Sürürî ve Şem'î ve Kâfî), (*Şerh-i Gülistân*, 22^a)

Zülâl, taṭlı şuya dirler. Pes zülâl vaşfında itnâb eyleyen mutnub imiş (Redd-i Kâfî), (*Şerh-i Gülistân*, 84^a).

Nân-ı ribâṭ lâmiyye. Bunda ribâṭdan murâd ḥânkâh ve tekye gibi yerlerdür. Bu maḳâmda ribâṭuñ müşterek ma'nâlarını zıkr idüp taṭvîl-i kelâm eyleyen itnâb-ı bî-fâ'ide eylemiş (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 114^a).

Bu iki beyt eş'âr-ı 'Arab üslûbı üzre vâki' olmuş. Pes bu tarz u ṭarîḳayı bilmeyen bunu muḥaḳḳaḳu'l-vuḳû' zann idüp itnâb eyleyenlerüñ tekşîr-i kelimâtına i'tibâr olunmasun (Redd-i Sürürî ve Şem'î), (*Şerh-i Divan-ı Haftz*, III, 304).

Şarih'in belâgat unsurlarına dair bir diğ̈er eleştirisi, maanî ve beyan ilimlerinin bir kolu olan edebî sanatların yanlış tespiti ve eksik söylenmesine dairdir. Buna göre diğ̈er şarihlerin buldukları bazı edebî sanatların doğru ve yerinde olmadığını ifade ederek bu konuda kendi görüşünü ortaya koyar. Mesela aşağıdaki örnekte leff ü neşr, teşbîh, tarsî, tecnîs-i mutarraf, müsecca-ı mutarraf sanatlarının ismini zikretmiş, diğ̈er şarihlerin teşbîh ve tarsî sanatlarıyla ilgili yorumlarını reddetmiştir:

Güftî ki ḥurde-i mînâ ber-ḥâkeş rîḥte ve 'ıḳd-ı Şüreyyâ ez-târekeş der-âvîḥte. Leff ü neşr-i müretteb ṭarîḳıyla buyurur: Eger sen ol mevzi' ve dıraḥtânı göreydüñ dirdiñ ki ol mevzi'üñ ḥâki üzre yeşil şırça uvağı dökülmüş. Çemen, envâ'-ı şüküfeyle mülemma' olduğunu leme'an u berâḳânda yeşil şırçaya teşbîh eylemiş. Ve ol dıraḥtânıñ depesinden Ülker dizisi ve boğumu aşılımış ve şarkmış. Elmanuñ ve emrûduñ ve kirâzuñ ve ğayrınuñ ṭop ṭop olan çiçegini 'ıḳd-ı Şüreyyâya teşbîh eylemiş. Ḥâkeş zamîrini büstâna ircâ' idüp beyân-ı ma'nâda evrâḳ-ı dıraḥtân zıkr eylemek ğarîb taşarrufdur. Ve fıḳra-i şâniyede "daḥî evvelüñ boğumu ya'nî 'ıḳda benzer Şüreyyâ ol dıraḥtlanıñ farkından aşılımış" diyen teşbîhde iğrâb eylemiş (Redd-i Şem'î ve Sürürî). Fıḳra-i şâniyede "târekeş bedeli tâkeş idi, fıḳra-i ulâ ile şan'at-ı tarşî' olurdu" diyenler ma'lûmdur ki şan'at-ı tarşî'

ne olduğunu ve nice olduğunu bilmezler imiş (Redd-i Şem'î ve Kâfî). Belki hâk ü tāk beyninde tecnīs-i mutarraḥ ve rih̄te vü āvīhte beyninde müsecca'-ı mutarraḥ olurdu (Şerh-i Gülistân, 23^a).

Aşağıdaki örneklerin ilkinde Sürurî'nin "el-medh bimâ yüşbihü'z-zemm sanatı var" dediği kısmın "muhtemilü'z-zıddeyn" sanatı olması gerektiğini söylerken, ikincisinde İbn Seyyid Ali'nin mübâlağa şeklinde görüş bildirdiği yeri Sürurî'nin reddetmesini eleştirir:

Her ki der-sāye-i 'ināyet-i üst / Güneheş t̄ā'āteş ü düşmen dūst
: Beytde muhtemilü'z-zıddeyn şan'atı var. "el-Medḥ bimâ yüşbihü'z-zemm" diyen ğalaṭ söyledi (Redd-i Sürürî), (Şerh-i Gülistân, 26^b).

Be-rüy-yi ḥod der-i iṭmā' bāz netvān kerd / Çü bāz şü'd be-dürüşti
firāz netvān kerd: Netvān kerd 'ibâretinde İbn Seyyid 'Ali mübâlağa var demiş ve Sürürî ma'nâ-yı mübâlağayı inkâr eylemiş lâkin inkârı münkerdür (Redd-i Sürürî), (Şerh-i Gülistân, 50^b).

Şerh-i Bostân'dan aldığımız aşağıdaki örnekte, beyitte geçen mübâlağayı farketmeyen Sürurî ve Şem'î'yi yanlış değerlendirmelerde buldukları için reddeder:

Sühānhā-yı dānā-yı şirīn-sühān / Girift enderān her dü şimşād-bün : ... Şimşād-bün, vaşf-ı terkibîdür. Şimşād, şīnuñ fethi ve kesriyle ve sükün-ı mīmle çimşir ağacı. Bün, bā-yı 'Arabuñ zammıyla dib ve kök ma'nāsınadır. Ammā bunuñ gibi yirlerde ocaḳ dimekle ta'bīr olunur mübâlağa tarīḳıyla. Meşelā gül-bün gül ocağı ve şimşād-bün çimşir ocağı dimekdür. Pes ḳadd-ile ve fidān-ıla beyān idenler mezkūr mübâlağadan āġāḥ degüller imiş (Redd-i Sürürî ve Şem'î), (Şerh-i Bostân, 84^b).

b. Şekil Bilgisine Dair Reddiyeler

Şerhedilen metinlerden *Gülistân*, nazım-nesir karışık olarak yazılmış bir eserdir. Eser; nazım, ruba'î, kıta ve mesnevî gibi nazım şekillerini barındırdığı için, şarihler metni hem şekil bilgisi hem de ölçü ve kafiye gibi yönlerden değerlendirmiştir. Sudî, bu değerlendirmeler sırasında *Gülistân*'ı şerheden diğer şarihlerin bazı tespitlerini yerinde bulmamış,

sebeplerini söylemek suretiyle reddiyeler yazmıştır. Bu reddiyeler arasında rubaî, nazım ve kıta nazım şekillerinin birbirine karıştırılması sonucu ortaya çıkan hatalarla ilgili olanlar ilk sıradadır. Mesela aşağıdaki reddiyelerin ilkinde nazımın nesir olduğunu farkedemeyip, ilgili kısma kıta yerine hikmet başlığı veren Sürurî eleştirilirken, ikincisinde, kıta üslubuyla yazılmış bir manzume için "gazel üslubuyla yazılmış" diyen Şem'î ve Sürurî reddedilir:

Bu nazmı neşr zann idüp kıt'a yerine hikmet yazan nazmı neşrden fark eylemezmiş (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 236^b).

Ma'lûm ola ki mezkûr üslûb kıt'a üslûbidur, gâzel üslûbı degüldür. İmdi bunı gâzel üslûbına koyanlar ziyâde üslûbsuzluk eylemişlerdür (Redd-i Sürürî ve Şem'î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 252).

Şarihın şekil bilgisine dair reddiye örnekleri şöyledir:

Rubâ'î, dört mısrâ'dan mürekkeb nazma dirler ki ma'tla'ı ola. Ve dördüncü mısrâ'ınun kâfiyesiyle müttefik ola. Ve bahr-i hezec-i aḥrebden ola. Pes buña mu'tlakâ nazm ve kıt'a diyenler vezn-i rubâ'îden âgâh degüller imiş (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Lâmi'î ve Kâfi), (*Şerh-i Gülistân*, 12^a).

Bu iki beytüñ nazmına kıt'a ve rubâ'î diyenler ne kıt'ayı añlarmış ve ne rubâ'îyi (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 30^b).

Bunda kıt'a yerine nazm ve şî'r yazanlar kaleminden sehv vâkı' olmuş (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Lâmi'î), (*Şerh-i Gülistân*, 31^a).

Bu iki beyti rubâ'î deyü yazanlar aḥvâl-i nazmdan 'aceb bî-behre imişler (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Sürürî). Ve bu nazma beyt ıtlâk eyleyen ve şerhinde beyt yazan henüz beyt neye dirler bilmezmiş (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 132^b).

Bu iki beyti rubâ'î yazanlar aḫsâm-ı şî'ri ğarîb eyi bilürlermiş (Redd-i Sürürî ve Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 136^b).

Bu iki beyti bir bahrde zann idüp meşnevî yazarlar ğarîb bî-teşhîş imişler (Redd-i Sürürî ve Seyyid ‘Ali), (*Şerh-i Gülistân*, 141^a).

Bu kıt‘ayı rubā‘iler arasında yazup buña rubā‘î diyenler ‘aceb bî-temyîz ü bî-teşhîş vücûdlar imiş (Redd-i Sürürî ve Şem‘î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, III, 404).

c. Vezne Dair Reddiyeler

Klasik Türk şiirinde vezin, bir metni doğru okumak ve hakkıyla anlamlandırmak için gerekli hususların başında gelir. Aruz ilmi, üzerine çeşitli risaleler ve müstakil eserler kaleme alınacak kadar geniş muhtevalı ve hassas bir konudur. Şerhlerinde Aruz ilmine dair kaynaklar kullanılan Sudî, aruzun yanlış uygulanması sonucu ortaya çıkan birtakım aksaklıkları ilgili terminolojiyi kullanmak suretiyle reddeder. Şarih, aruz veznine hâkim olmadan şerh yazmaya kalkışan diğer şarihleri eleştirir, olması gereken hususunda yorumda bulunmayı ihmal etmez:

Üftâde vāvla vāvsuz lügatdür. Vāvsuz yazup “vāvla da lügatdür” diyen ma‘lûmdur ki nā-mevzûn okurmuş (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 22^b).

“Stîlînüñ yāsına kesre hareket virilür zarüret-i vezn için” diyenlerüñ şuratına sille urmağ gerek aḥvâl-i vezne muṭṭalî degül iken böyle kitâblara şerḥ yazdukları-y-çün (Redd-i İbn Seyyid ‘Ali ve Sürürî). Yāya kesre hareket virmeksüzün mevzûndur. Niteki ḥazret-i Mevlânâ Cāmî ‘Arûzında besmeleyi taḳṭî‘ eyledükde “mef‘ülü/mef‘ülü/fā‘ilât” buyurmuşdur. Bunun da evveli “mef‘ülün” gelmekle nā-mevzûn olmaz. Nihāyeti sâ‘ir meşārî‘e taḳṭî‘inde muvāfîk olmaz lîkin zarar virmez. Niteki evzânı tetebbu‘ idene ma‘lûmdur. Nizāmînüñ *Mahzenü’l-Esrârı* evveli ve Nevāyînüñ *Ḥayretü’l-Ebrârı* evveli besmele ile vāḳî‘ olmuş. Ve sâ‘ir ebyātuñ taḳṭî‘âtına muvāfîk degül iken mevzûndur ḥazret-i Mevlânâ Cāmînüñ taḳṭî‘ eylediği gibi (*Şerh-i Gülistân*, 132^b).

“Ni‘met tāsînuñ kesri işbā‘la okunmağ gerek ki nā-mevzûn olmaya” diyenler nā-mevzûn imişler (Redd-i Şem‘î ve Sürürî). Zirā anı işbā‘la okumağ beyti nā-mevzûn ider. “Hemcünân ki kâfını sâkin okumağ gerek vezn için” diyenler aṣlâ

evzândan haberleri yokmuş (Redd-i şurrâh cemî'an), (*Şerh-i Gülistân*, 210^b).

Şenüdem ki nâmeş Hudâ-düst bûd / Melek-sîreti âdemî-püst bûd:
... Âdemî ve âdem bir ma'nâyadır. Ya'nî ebu'l-beşer. Bu lafzı yâsuz yazan nâ-mevzûn yazup haṭâ eylemiş (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Bostân*, 128^a).

Ṭabîb yerine ṭabîbân îrâd eyleyen mevzûn ve nâ-mevzûnî fark ider degül imiş (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, III, 362).

d. Kâfiyeye Dair Reddiyeler

Klasik Türk şiirinde biçim ve ahengi oluşturan unsurlardan kafiye, tıpkı ölçü gibi başlı başına bir ilim sahasıdır. Ele alınan metinler şiir olunca, şarihlerin de bu ilim sahasında bilgi sahibi olması kaçınılmazdır. Ancak kafiye tespit ve tayini bir hayli dikkat isteyen çetin bir iştir. Sudî, şerhlerinde kafiye hususundaki düşüncelerini bildirirken, diğer şarihlerin görüşlerini delil göstermek suretiyle reddeder. Kafiyyeye dair reddiyelerinde işba, revm-i zamme, mamul gibi kafiye terimleri kullanır, kafiyyeye dahil olan/olmayan harflerle ilgili tespitlerde bulunur:

Ḥorden, vâv-ı resmîyledür; Fârisî, revm-i zamm-ıla oqınmağ gerek. Elifle ve elifsüz lügâtdür. "Kâfiye eclinden bunda ḥâ meftûḥ oqınmağ gerek" diyen revm-i zamme ma'nâsından ğâfil imiş ki ḥâyî meftûḥ oqımağ kâfiye zarûretine taḥşîş eyledi (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 4^b).

Mâ zâ eḥâḍake yâ mağrürü fi'l-ḥaṭari / Ḥattâ helekte feleyte'n-nemle lem yaṭiri: Ba'zî şâriḥ "lem yaṭiruñ ṭâsı meftûḥ oqınmağ gerek ḥaṭaruñ ṭâsına kâfiyede muvâfık ola" dimiş ve ba'zısı fethûñ cevâzına ḥükm eylemiş. Lîkin ikisi bile sehv eylemiş. Zîrâ ṭâ ve ḥareketi ḥurûf u harekât-ı kâfiyede dâḥil degüldür. Fe-tedebber (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Sürûri). Ve "lem yaṭırda ṭâ fethle ve râ kesre oqunur kâfiye zarûreti için" diyen ḥaṭâ eylemiş. Zîrâ ṭanuñ ḥâli mezkûr gibidür ammâ rânuñ kesri ve tevellüd yâsı zarûret-i vezn içündür, zarûret-i kâfiyyeye ta'allukı yokdur. Fe-te'emmel (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 132^a).

Çi yārī kūned miğfer ü cevşenem / Çü yārī nekerd aħter-i revşenem: ... Aħter-i revşen beyāniyye. Rāyı ba‘z-ı ‘Acem meftūh ve ba‘zısı maẓmūm okur. Bunda ikisi de cā‘izdür. Likin feth en-sebdür. Niteki fenn-i kāfiyeden ħaber-dār olana ma‘lūmdur. Pes zārüret-i kāfiye için rā meftūh okunmak gerekdür diyen fenn-i kāfiyeden bī-ħaber imiş (Redd-i Şem‘î), (*Şerh-i Bostân*, 429^b).

... Bu kıt‘anuñ üç beytinde şīn-ı zamīrūñ mā-ķabli meksūr okınur zārüret-i kāfiye için. Fenn-i kāfiyede bu üslūba ma‘mūl dirler. Niçe nev‘ olur. Pes bu ķā‘ideyi bilmeyüp bir fi‘l taķdīr idenler fenn-i kāfiyeden ‘ārī imiş (Redd-i Şem‘î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, III, 384).

4. İmlâya Dair Reddiyeler

Şerhedilen metinlerde geçen Arapça-Farsça kelimelerin doğru okunup doğru yazılması da şarihlerin dikkat etmesi gereken bir husustur. Sudî, Farsça ve Arapça kelimelerin yazılış ve okunuşu hususunda yapılan birtakım yanlışları reddeder. Buna göre bir kelimenin yazımında gereksiz harf kullanımı (bilhassa hemze harfiyle ilgili), Farsça “est (-dır, -dir)” yapısının doğru yazımı, Arapça kelimelerin okunuşunda teşdîd olup olmaması, bazı kelimelerin yazımında birbirine benzer harflerden (ج-ح vb.) yanlış harfin tercih edilmesi gibi hususlarda diğer şarihleri reddeder:

Çün, edât-ı teşbīh ve *m*, ism-i işâretdür ķaribe. Ve sīn ve tā edât-ı ħaber. Terķib ile çünden vāv-ı resmī ve ĩnden hemze ħazf olup çünīnest oldu. Buncılayındur dimekdür. Bu lafzı çünīnest hemze-i müctelibe ile yazanlar Fārisī imlādan āgāh degüller imiş (Redd-i İbn Seyyid ‘Ali ve Lāmi‘î ve Sürürī ve Şem‘î ve Kāfī), (*Şerh-i Gülistân*, 19^a).

“Kām bunda, kāf-ı ‘Acem-ile” diyenler ħaĥā-yı fāĥiş eylemişler (Redd-i İbn Seyyid ‘Ali ve Lāmi‘î ve Sürürī ve Reddül-Ĥakāyık ve Kāfī), (*Şerh-i Gülistân*, 21^a).

Baĥīst lafzını baĥīest yazan imlādan āgāh degül imiş (Redd-i İbn Seyyid ‘Ali ve Lāmi‘î ve Sürürī ve Şem‘î ve Kāfī), (*Şerh-i Gülistân*, 28^b).

Mūca', ism-i mef'uldür if'âl bâbından ya'nî müfred-i müzekker-i gâ'ib, mişâl-i vāvīden. Veca', vāvuñ ve cīmūñ fethalarıyla ağrıya dirler. Mūca'nuñ cimini teşdīd ile kıyd eyleyen vücūd-ı şerīf 'aceb vezn-i řab'a mālīk imiř (Redd-i Sūrūrī), (*Şerh-i Gülistân*, 177^a).

Güz, kâf-ı 'Acemūñ zammı ve zā-yı 'Arabla bügri dimekdür. "Zā-yı 'Acemle" diyenler bu ebyātuñ kâfiyelerine nāzır olmamışlar (Redd-i Hālīmī ve Nī'metullāh), (*Şerh-i Gülistân*, 189^a).

Şan'ân, bilād-ı Yemenden bir 'azīm beldenūñ ismidür ki 'Abdü'r-rezzāk-ı Yemenī andandur. 'Arab hemze ile okur ammā 'Acem nūn-ıla. Pes nūn-ıla řařadur diyen řařā eylemiř (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Bostân*, 410^a).

Lafz-ı āzāri zāl ile yazanlar imlādan gâfiller imiř (Redd-i Sūrūrī ve Şem'ī), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 188).

Tecemmül yirine cīmle taşammül yazan řā-y-la vaz'-ı nokşada ihmāl eylemiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 207).

5. Sıhhatli Nüshaların Değerlendirilme(me)sine Dair Reddiyeler

Edebî çevrelerde beğenilip takdir gören klasik metinler, çok okundukları için onlarca nüshaya sahiptir. Klasik eserler arasında yer alan *Gülistân*, *Bostân* ve *Divan-ı Hafız*, yüzyıllar boyu sürekli olarak çoğaltılmış, okunup yorumlanması gelenek haline gelmiş metinlerdir. Sürekli kopya edilen bu metinler, sık el değiştirmeleri sebebiyle bir süre sonra bazı nüsha farklılıkları göstermeye başlamıştır. Bu noktada şarihlere düşen, bu eserlerin farklı nüshalarını bir araya getirip nüsha farklarını değerlendirmek, ibarenin sıyâk u sibâkına uygun kelimeyi metne yerleştirmek, böylece en doğru anlamı yakalamak için gerekli düzeni sağlamaktır. Tabii ki bu gayret, yoğun bir zihin mesaisini beraberinde getirir. Bu yoğunlaşma sonucunda metne ait "en sıhhatli nüsha"nın ortaya konulması amaçlanır. Sudî'nin şerhleri, nüsha tenkidi açısından oldukça zengindir. Sudî, diğer şarihlerin farklı nüsha tercihlerini çoğu zaman eleştirmiş, onların seçtiği kelimeleri, sebeplerini açıklarak reddetmiş-

tir. Bazen de, bir metnin sahih nüshalarında olmayan bir kelimeyi, sehven ya da acelecilikle dikkate alıp metne dahil edenleri eleştirmiştir:

Ma'lûm ola ki *Gülistân*uñ qadîm nüshalarında ki her geh ki *yekî ez-bendegân vâkı'*dür ve ekşerinde geh *yekî* düşmiş ammâ râbıtasuz *yekî* nedretle vâkı'dür. Pes qadîm nüshalara muhâlif yazanlar ma'nâ-yı müstaqîme muhâlif yazmışlar. Fe-tedebber (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Lâmi'i ve Sürürî ve Şem'i ve Kâfi), (*Şerh-i Gülistân*, 7^b).

Ba'zı nüshalarda emân u selâmet vâv-ı 'aţife ile vâkı'dür 'aţf-ı tefsîrî şekli... Ammâ yerine *libâs* zıkr idenler iki yerde sehv eylemişler. Evvel bu ki emân u zamân tecnîs-i muţarraf-dur. Şâniyen iki fıkrada zü'l-kâfiyeteyn vâkı'dür. Te'emmell (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Sürürî ve Kâfi), (*Şerh-i Gülistân*, 15^a).

Şeb-râ be-büstân-ı yekî ez-düstân ittifağ mebit üftâd. Ma'lûm ola ki bu kitâbuñ bu maħalli eski nüshalarda böyle vâkı'dür. Ve fi'l-vâkı' böyle gerek, tâ kim aşığada dîdemeş zamîrini ircâ eylemede tereddüd vâkı' olmaya. Ya'nî mercü' yâr-ı qadîm ola bilâ-tereddüd. Pes 'umümen şurrâh bu maķâmdan ğafletle geçmişler. Te'emmell. (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Lâmi'i ve Sürürî ve Şem'i ve Kâfi), (*Şerh-i Gülistân*, 22^b).

Ber-men-i üftâde düşmen-kâm / Âhir ey düstân güzzer bikünîd: Düşmenüñ murâdıncı ben üftâdenüñ üzerine ya'nî düşmenüñ istediği dilediği gibi bir düşmüşüñ üzerine elbette ey dostlar güzzer eyleñ. Bu 'ibâret iki ma'nâya müteħammildür. Ya'nî beni 'ıyâde eyleñ veyâ qabrümi ziyâret eyleñ demek ola. Ba'z-ı nûsaħda bu beytüñ mısrâ'-ı evvelini *ber-men üftâde merg-i düşmen-kâm* yazmış ve Seyyid 'Ali bizüm yazduğumuz gibi yazmış. Likin ma'nâsını taħkîk idememiş. Ve sâ'iri terkibinde ħaţâ eyledükleri gibi ma'nâsında da ħaţâ eylemişler. 'Ale'l-ħuşuş Kâfi ol qadar yâveler söylemiş ki istimâ'ı şudâ' degül cünün irâş ider (Redd-i şurrâh cem'ân), (*Şerh-i Gülistân*, 46^a).

Eblehî k'ü rüz-ı rüşen şem'-i kâfurî nihed / Züd bîni keş be-şeb rûğan nebâşed der-çerâğ : Bir ebleh ki aydın günde ya'nî güpegündüz şem'-i kâfurî yaqar, yakın zamânda görürsin çerâğdânında yağ olmaz, ya'nî iç yağı veyâ bezr yağı yakmağa qâdir olmaz, qanda qaldı ki zeyt yağı ve şırlağan yağı. Hâşılı

böyle isrâf eyleyen aḥmak az zamânda şöyle müflis ü fakîr ola ki eñ ucuz olan yağı yağmağa kâdir olmaz dimekdür. Ba'z-ı nüsaḥlarda *nebâşed* yerine *nemâned* gelmiş ve şurrâḥuñ ba'zısı anı ihtiyâr eylemiş. Ve ba'zısı bu muhtâra daḥl eylemiş ki terkîbden eblehüñ rûğan yağduğı mefhûm degüldür ki çerâğında rûğan kalmaya denile. Ve ba'zısı im'ân-ı nazâr eylemeyüp muhtâra mu'âvin olmuş ve ḥayli ikşâr-ı kelâm eylemiş lîkin ṭarîk-ı mükâbereye sülûk eylemiş (muhtâr İbn Seyyid 'Ali ve mu'teriz Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 50^a).

Be-dest âheg-i taft ekerden ḥamîr / Bih ez-dest ber-sîne pîş-i emîr : Mısrâ'-ı şânîyi *bih ez-dest ber-dest pîş-i emîr* yazanlar nâdir vâkı' olanı ihtiyâr eylemiş (Redd-i Sürürî ve Şem'î). Ba'z-ı nüsaḥda *âhen-i taft ekerden vâkı'* olmuş. Mübâlağa ṭarîkıyla kızmış dimür dimekdür. *Dest ber-dest* nüshaşını *dest ber-sîne* nüshaşına tercîḥ eyleyen nâdiri meşhûra tercîḥ eylemiş (Redd-i Kâfi), (*Şerh-i Gülistân*, 80^b).

Peder güft: Ey püser! Menâfi'-i sefer ber-în nemaṭ ki güfti bisyârest velîkin penc ṭâ'ife-râ müsellemeṭ. Evvel bâzargânî ki bâ-vü-cüd-ı nî'met ü miknet ğulâmân u kenîzân-ı dil-âvîz ü şâgirdân-ı çâpük dâred. Her rûz be-şehrî ve her şeb be-makâmî ve her dem be-te-ferrüc-gâhî ez-na'îm-i dünyâ mütemetti' şeved. Ba'z-ı nüsaḥda *müselleme* yerine *sîn ve tā* -ki edât-ı ḥaberdür, vâkı' olmuş, *penc ṭâ'ife-râst* dimiş. Ba'z-ı şurrâḥ böyle yazmış bi-'aynihî ve ba'zısı iftirâ eylemiş ki *be-pencüñ* evveline bir bâ-yı şıla irâd eylemiş diyü. Lîkin pes ma'lûm oldu ki yanında vâkı' olan nüsha ya ziyâde saḳîm yâ ta'aşşuban iftirâ idermiş. Böyle i'tirâzî çok vâkı' oluyur e'üzü billâhi min-şürürî enfûsinâ ve min-seyyi'âti a'mâlinâ (Redd-i Sürürî). Ba'z-ı nüshada *evvel* yerine *nühustîn* vâkı'dür (*Şerh-i Gülistân*, 141^a).

Ba'z-ı nüsaḥda *lürîyân* yerine *düzdân* düşmüş. Ve ba'z-ı şurrâḥ bu nüshayı ittihâz eylemiş ve ba'zısı mütünü 'adem-i te-tebbu'dan aña i'tirâz eylemiş lîkin i'tirâzî zâ'iddür. Zirâ lürî cinsi elbette düzd olur Rûmuñ çengâmı gibi (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 148^a).

Didem yirine bâşed yazan cem'î nüshaalara muḥâlif yazmış (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Bostân*, 78^b).

Bihūşīd: ... Bā-yı te'kīd yerine nūn-ı nāfiye ile neḥūşīd yazan şaḥīḥ nüshalara muḥālīf yazmış (Redd-i Sürūrī), (*Şerh-i Bostân*, 135^a).

Be-kām enderem:... Be-kām enderūn yazan şaḥīḥ nüshalara muḥālīf yazmış (Redd-i Sürūrī), (*Şerh-i Bostân*, 138^a).

Ba'zı nüshalarda *bāṭıl* yerine *bāṭın* yazar. Bāṭını bāṭıldan fark eylemezler (Redd-i Sürūrī ve Şem'ī), (*Şerh-i Divan-ı Hafız, I*, 348).

6. Verilen Bilginin Yanlışlığına/Eksikliğine Dair Reddiyeler

Sudî, diğer şarihlerin yanlış ya da eksik verdiği bilgileri de reddeder. Verilen bilginin yanlışlığını/eksikliğini tenkit ederken, bunu bağladığı birtakım nedenler vardır. Buna göre diğer şarihleri bu tip yanlışlara iten başlıca sebepler bilgi yetersizliği ve metin üzerinde yeterince düşünmemektir. Aşağıdaki örnekte “hiçbir peygamberin irilik ile vafedilmediğini” ileri süren şarihleri, “bütün peygamberleri görmek mümkün olmadığına göre bu bilgiyi neye dayanarak verdiniz?” diyerek sorgular:

“Enbiyâdan hiç birisi cesâmet ile mevşûf degüldür” diyenler ‘aceb bu kadar biñ enbiyânuñ cemî'ini bildiler mi ki bu hükme cezm eylediler (Redd-i şurrâḥ cemî'an). Hele tûl-ı kâmeti ḥazret-i Âdeme isnâd eylemek meşhûrdur ammâ anı da Allâh bilür ve peygamber ancak (*Şerh-i Gülistân*, 6^b).

Aşağıdaki örnekte ise “şeyyâd” kelimesinin Anadolu ve İran'da kullanılan bir kelime olduğunu iddia eden Sürürî'yi, manasını iyi bilmediği bir kelimeye yanlış mana vermekle suçlar:

Kışsa-ḥ'ânlar da şeyyâd dirler. Pes, “bu bir lafzdur ki Rûmda ve ‘Acemde müsta'meldür” diyü mücmel ḳoyan zâhir budur ki ma'nâsını bilse mühmel ḳomazdı ve ḳayrıya daḥl eylemezdi (Redd-i Sürūrī), (*Şerh-i Gülistân*, 78^a).

Diğer şarihlerin bilgi eksikliğini gördüğü kısımlarda genellikle “bî-haber imişler, cemî'inin mechûlü imiş” gibi ifadelerle yer verir:

Bâ, bunda zâ'iddür. Taḥsîn-i lafz için gelmişdür diyenler mezkûr taḳrirden bî-ḳaber imişler (Redd-i Kâfî ve İbni Seyyid 'Ali ve Sürūrī ve Şem'ī), (*Şerh-i Gülistân*, 2^a).

Şurrāhuñ hiç birisi murğ-ı eyvāna ta'arruz eylemedüğinden ma'lūmdur ki cemī'inüñ meçhūli imiş (Redd-i şurrāh cemī'an), (*Şerh-i Gülistân*, 102^b).

Şehr-i Vāsıf, Bağdād ile Başra beyninde bir şehirdür ki Bağdād cānibinden gelen siyāh kalem ol diyārda hāşıl olur. Anuñ-çün kalem-i Vāsıfın dirler. Likin şurrāh şehr-i Vāsıfı zıkr eylememişler. Zāhir budur ki bu kitābı çok görmemişler (Redd-i şurrāh cemī'an), (*Şerh-i Gülistân*, 127^a).

Metne hâkim olmadan, metnin ne dediğini anlamadan hareket edip aceleyle ve düşüncesizce (teemmül ve tefekkürsüz) yorum yapan şarihler, Sudî tarafından sürekli reddedilmiştir. Sudî böyle kısımlarda acelecilik, farkında değıllik ve dalgınlık anlamlarına gönderme yapan "teemmülsüz fikr eylemiş, indî söylemiş, gâfil imiş, âgâh olmamışlar" gibi ifadeler kullanır. Mesela,

"Ki burada edâtdur, mā-қablini mā-ba'dına irtibâf için gelmişdür" diyen ne rabf eyledüğünü ta'yin eylememek kıllet-i te'emmülden nâşîdür. Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 2^a).

örneğinde Şem'î'yi "ki" edatının görevini bilmemekle değıil, düşünmeden aceleci yorum yaptığı için eleştirir. İbn Seyyid Ali'yi de,

Hā-yı resmīyle nūn-ı nāfiyeyi meksūr okımağa hüküm kıllet-i te'emmülden gelir (Redd-i İbn Seyyid 'Alî). Belki meksūr okınan nūn-ı nāfiyedür, yāyla yazılır ve okınur. Nî dirler meşelâ (Redd-i İbn Seyyid 'Alî), (*Şerh-i Gülistân*, 3^b).

diyerek reddederken sorunu yine metne yeterince hâkim olmamakta görür. Benzeri başka örnekler de vardır:

Ey kerīm ki ez-ḥuzāne-i ğayb / Gebr ü tersā vazıfe-ḥor dāri :
Kerīm, münādā ve yā, harf-i vaḥdet. Ey bir kerīm demek olur veyā münādā muқadder ola, yā, ḥiṭāb-ı hāliş ma'nāsına ola. Taқdīri, "ey Ḥudā kerımsin" demek ola. "Bunda yā, ḥiṭāb içündür vaḥdeti mütezammın" ve "kerimde olan yā ḥiṭāb-ı ferdiyeydür" diyenler indî söylemişler (Redd-i Lāmi'î ve Şem'î). Zīrā Fāriside didükleri gibi yā yokdur... (*Şerh-i Gülistân*, 4^a).

Ve dıraḥtān-rā be-ḥil'at-i Nevrūzi kabā-yı sebz-i varaқ der-berkerde. Rā bunda, harf-i taḥşışdür. Dıraḥtlaruñ dimekdür. "Eş-cāra ve dıraḥta" diyenler rānuñ taḥşış için olduğına āgāh olmamışlar (Redd-i Şem'î ve Lāmi'î), (*Şerh-i Gülistân*, 5^a).

B. ÜSLUP

Her edebî metinde olduğu gibi şerhlere de ruhunu veren şarihin üslubudur. Şerhin amacı ve muhtevası şarihe fazla imkân tanımaz, ancak bu sınırı aşan şarihler yok değildir. Sudî, bunu başaran şarihler arasındadır. Sudî'nin şerh üslubunun belirgin biçimde hissedildiği yerler hiç kuşku yok ki reddiyeleridir. Çünkü şarih, reddiyelerinde kelimelerle âdeta oynar, mizahî bir edayla şerhini akıcı bir hale getirir. Bazen hem güldürüp hem öğretirken, bazen de alaycı bir tavır takınır. Kimi zaman reddettiği şarihin bilgisizliğinden dem vurur, kimi zaman öğretici bir edaya bürünür. Reddiyelerinde diğer şarihler için kullandığı “indî söylemiş (basit ve kendince söylemiş), killet-i te’emmülden nâşîdür (iyi düşünmemekten ileri gelir), âgâh olmamış (uyanmamış), isâbet eylememişler, mânâ cânibine nâzır değıllermiş (anlama bakmamışlar), hatâ-yı fâhiş eylemiş (açıkça hata yapmış), aceb söylemiş (garip söylemiş), garîb mülâhazaya mâlik imiş (dikkatlice bakmamış), hakk-ı edâyı edâ idememiş (edanın hakkını verememiş), zâid söylemiş (boşuna söylemiş)” gibi ifadeler Sudî'nin kendine özgü üslubunun örnekleridir:

Çengî yâsını ħarf-i maşdar tütanlar ma'nâ cânibine nâzır olmamışlar (Redd-i Şem'î ve Kâfî), (*Şerh-i Gülistân*, 15^b).

“Nîst, ne est taqdîrindedür” diyen işâbet eylememiş (Redd-i Lâmi'î), (*Şerh-i Gülistân*, 16^a).

“Naĥl-bendî yâ-yı maşdarî ile vaşf-ı terkîbîdür, naĥıl bağlayıcılık. Ya'nî naĥıl bağlayıcılık bilürem ammâ büstânda degül ki envâ'-ı şükûfe cem' idüp naĥıl bağlayaydum”. Ma'lûmdur ki bu şâriĥ beytüñ maqşûdını bilmemiş. Ve bu taqrîrden ma'lûmdur ki mışrâ'-ı şânîyi de bir garîb vech ile şerĥ etse gerek (Redd-i Sürûrî), (*Şerh-i Gülistân*, 30^a)

Mışrâ'-ı evvelüñ ma'nâsını “çünkü saña bir kimsenüñ ğazabı üzerine ĥuşm gele” diyen ĥaĥĥ-ı edâyı idememiş (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Bostân*, 75^b).

Beytüñ feĥvâsında nâ-ma'kûl taşarruflar idüp tırzîk ma'nâlara virene iltifât olunmasun ki şudâ' irâş ider (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Bostân*, 225^b).

Bunda rüz devlet ma'nāsınadır diyen bī-devlet 'indī söylemiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Bostân*, 247^b).

Mıṣrā'-ı şānīnūñ ma'nāsını "ğarībūñ hayrān göñli vaṭana olur" diyenler ḥaḳḳ-ı edāyı eylememişler (Redd-i Sürürī ve Şem'ī), (*Şerh-i Dīvan-ı Hafız*, II, 81).

Mıṣrā'-ı şānīde ḥiṭāb Ḥudāyadur diyen ḥaṭā-yı fāḥiṣ eylemişdür ve bu yire dek böyle ḥaṭāyı ṣad hezār eylemişdür (Redd-i Sürürī ve Şem'ī), (*Şerh-i Dīvan-ı Hafız*, II, 147).

Vāv, ḥarf-i ḥāl. Ḥarf-i zā'id diyen zā'id söylemiş (Redd-i Şem'ī), (*Şerh-i Dīvan-ı Hafız*, II, 194).

Şarih, kimi zaman muhatabının bilgisiz olduğunu iddia eder, kimi zaman da eleştirdiği şarih için "Farsça bilmez" gibi küçümseyici ifadeler kullanır:

Āvered, vāvun fethiyle fi'l-i muzārī'dür āverīdenden, gene vāvun fethiyle. Vāvun zammıyla okıyanlar Fārisī bilmez imiş (Redd-i Seyyid 'Ali ve Sürürī), (*Şerh-i Gülistân*, 3^b).

Günehgār: Güneh, günāhdan muḥaffef ve gār, kāf-ı 'Acemīyle edāt-ı fā'ildür, -ci ma'nāsına. Sitemgār ve cefāgār gibi. Bu kāfları 'Arabī dutanlar tutkun ṭab' imiş ki hiç dimāğlarında Fārisī lezzeti yok imiş (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Sürürī ve Kāfī), (*Şerh-i Gülistân*, 7^b).

Kec, kāf-ı 'Arabun fethi ve cīm-i 'Arab-ile egri dimekdür. Kej de dirler kāf-ı 'Arabun fethi ve zā-yı 'Acemle. Pes, "Keç sehvle vāḳi'dür, zīrā keç kirece dirler" diyenler iki vechle sehv eylemişler. Birisi keç-kej mürādif olduğunu bilmedükleri birisi de kec kirecidür. Zīrā kireç geçdür kāf-ı 'Acemle, 'Arabla degül. Hāşılı bunlar bu mūkdār bızā'atle Gülistān gibi kitābuñ şerhine ikdām eylemek ziyāde cünündür (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Sürürī), (*Şerh-i Gülistân*, 107^a).

örneklerinde adı geçen şarihlerin Farsça bilgilerinin eksik ve yetersiz olduğunu iddia etmektedir.

Sudī'nin reddiye üslubundaki en dikkat çekici husus, muhatabını tahfif ve tahkir edici ifadeler kullanmasıdır. Öyle ki yanlışını yakaladığı bir şarihin eksikliğini söylemekle yetinmez, tabiri caizse muhatabını yerden

yere vurur. Şarih, bu kısımlarda birtakım kalıplaşmış ifadeler kullanır. Bu ifadelerin bazıları “yanından söylemiş”, “iftira eylemiş”, “manayı iyi bağlamamış”, “takşîr eylemiş (kabuğunu soymuş, öze inememiş)”, “...eylemek cünûndan nâşîdir (... yapmak delilik sebebiyledir)”, “habt-ı aşvâ eylemiş (ancak kör kocakarıyı susturmuş)” şeklindedir:

Kâğîd-ı zerden murâd mezkûrdur. Pes şurrâhuñ habt-ı ‘aşvâ eylediklerine i’tibâr olunmasun (Redd-i İbni Seyyid ‘Ali ve Lâmi’î ve Sürûri ve Şem’î ve Kâfî), (*Şerh-i Gülistân*, 10^b).

Bu beytün taşvîrinde şurrâhuñ ğarîb taşarrufları vardur kim ‘uçalâ gülmege lâyıkdur (Redd-i şurrâh cem’ân), (*Şerh-i Gülistân*, 154^b).

Kilîm, kâf-ı ‘Arabuñ ve lâmuñ kesresiyle ma’rûfdur. Kâf-ı ‘Acemle diyen yanından söylemiş (Redd-i Şem’î), (*Şerh-i Bostân*, 10^a).

Bazen de sırf bilgisizliği vurgulayan kelimeler kullanır. Bu ifadeler arasında “alçak kaçmış, zebûnlar imiş, rûstâyiliktir (köylülük), acemilik eylemiş, izhâr-ı cehl eylemişler” gibi azımsanmayacak miktarda tahkir edici olanları vardır:

Bunda çün vâv-ı aşliyye ile i’tibâr idüp “keyfe” ma’nâsına olmasını tecvîz idenler zebûnlar imiş (Redd-i Lâmi’î ve Şem’î), (*Şerh-i Gülistân*, 17^a).

Biber: Bâ-yı evveli bunuñ (gibi) yerlerde zurefâ-yı ‘Acem meksûr ve rûstâyiler mazmûm oğurlar. Pes zammeye taşşîş rûstâyîlıkdur (Redd-i İbn Seyyid ‘Ali ve Sürûri), (*Şerh-i Gülistân*, 24^a).

Kerdgâr fa“âl-i muṭlaḳ ma’nâsınadır ya’nî Hudâ. “Kâflar ‘Acemîdür” diyen ‘acemîlik eylemiş (Redd-i Lâmi’î). Ve kesr-ile diyenler bilmemiş (Redd-i Şem’î), (*Şerh-i Gülistân*, 24^b).

Dûn, alçak ma’nâsınadır ya’nî yaramaz. Zıdd-ı fark diyen alçak kaçmış (Redd-i Sürûri), (*Şerh-i Gülistân*, 51^b).

Güm şüdüñ ma’nâsı yitdi dimekdür. Azdı demek degüldür. Pes dâlle fi’liyle tefsîr idenler azmışlar (Redd-i İbn Seyyid ‘Ali ve Sürûri), (*Şerh-i Gülistân*, 54^b).

Ṭa'ne'î hemzesinde ḥarf-i vaḥdet tütanlar izhâr-ı cehl ey-lemişler (Redd-i Sürürî ve Şem'î), (*Şerh-i Bostân*, 83^b).

Sudî'nin mizahî üslubu, esasen bir ibare veya cümlede geçen kelimelere dayanarak yaptığı reddiyelerde ortaya çıkar. Diğer şarihlerin verdikleri yanlış anlamlarla alay ederek, onları kendi kullandıkları kelimelerden hareketle reddeder. Sudî'nin şerh üslubunu akıcı kılan, kendisini diğer şarihlerden ayıran en önemli noktalardan biri de bu tür kullanımlarıdır. Şarihin üç şerhinden seçtiğimiz örnekler şöyledir:

Ber-dâred lafzında *beri* ḥarf-i isti'lâ ve dâri, dâştenden alup "yuḫarı tütmaḫ" ma'nâsını virenler ma'nâ-yı lügavîleri üstâddan eyüce dutmamışlar (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 7^b).

Bunda, "pest bâ-yı 'Acemledür; Türkide alçaḫ dimekdür" diyen alçaḫ kaçmışdır (Redd-i İbn Seyyid 'Ali). "Best, bâ-yı 'Arabla fi'l-i mâzîdür, bağladı dimekdür. Pây lafzıyla terkîb olmağın ma'nâ-yı maşdarî murâddur ya'nî ayak bağlamak gelmişdür şoñra dîvâr" diyen burayı eyice bağlamamış (Redd-i Kâfî), (*Şerh-i Gülistân*, 30^a).

"Ber bunda, ḫaṭ'â ma'nâsınadır" diyenüñ ḫaṭ'â sözünü diñlemek câ'iz degül (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 33^b).

Kem, kâf-ı 'Arabînüñ fethiyle eksük ma'nâsınadır. "Kâf-ı 'Acemüñ zammıyla" diyen ma'nâyı güm eylemişdür (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 42^a).

Mışrâ'-ı şanînüñ ma'nâsını "ḫaçan bahâdirüñ ḫarnı aç olsa ḫaçmağā muḫkem tutar ya'nî ḫudreti olmasa cenge aşlâ ṭāḫat getürmeyüp firâr ider" diyen ma'nâ-yı ḫaḫîḫatden firâr eylemiş (Redd-i Kâfî), (*Şerh-i Gülistân*, 52^a).

Ba'z-ı nüsaḫda *âhen-i taḫte vâḫi'* olmuş. Mübâlağā ṭarîḫıyla ḫızmış dimür dimekdür... Taḫteye ısıcaḫ ma'nâsını viren ḫatı şovuḫ söylemiş (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Gülistân*, 80^b).

Mî nümâyed ve mî rübâyed fi'llerinden şoñra ḫulüb-ı evliyâyı zıḫr iden ma'lümdur ki maḫşûda vâşıl olmamış (Redd-i Sürürî). Ve mezkûr olan fi'ller müfred olmaḫ gerek. Cem' şîğasıyla irâd eyleyenler ma'nâlarıyla cem' olmamışlar (Redd-i

şurrâh cemî'an). Ma'nalarını "bir dem gösterür ve bir dem kaparlar" diyen ve "virürler ve alurlar" diyen mülâhazasuz virmişler ve almışlar (Redd-i Şem'î ve Kâfî), (*Şerh-i Gülistân*, 92^b).

Gül ve sünbül mezkûr evşâfla olduğu gibi, berd-i 'acüzün bîminden el-ân süt içmemiş tıfl-ı dâyedür. Ya'nî reng ü büyları kemâlde olduğu gibi tarâvet ü tâzelikleri de kemâl mertebe idi. Beytün netîcesinde "ya'nî anuñ gül ü sünbüli berd-i 'acüzün hıvfindan ve şiddetinden tamâm açılmamış idi ammâ açılca Şeyh vaşf eylediği gibi olurdu" diyen beytün ma'nâsını açamamış (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 112^a).

Handânı hâl tutanlar bî-hâl imişler (Redd-i İbn Seyyid 'Ali ve Sürürî). Ve "rev, reftenden müştâkdur" diyen eyi varamamış (Redd-i Şem'î). Mısrâ'-ı şanînüñ ma'nâsını "alını açılmış olan kimsenüñ işi aşğa bağlanmaz" diyen kıtâ aşğadan söylemiş (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 128^b).

Ṭāvüs yelegini muşhaflaruñ evrâkı arasında gördüm. Niteki 'âdeten oğlancuqlar ṭāvüs yelegini muşhaflaruñ evrâkı arasına koyaganlardur. Pes "muşhaflaruñ varaqları üzre ṭāvüs kanadını gördüm" diyen eyi görmemiş (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 142^b).

"Lâ-cerem bunda, sebep ma'nâsınadır" diyen 'aceb böyle dimenüñ sebebi nedür (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Gülistân*, 150^b).

Veh, vâvuñ fethi ve hâ-yı aşliyye ile vâhdan muhaffefdür ki istiğrâb ve teḥassür ve teḥazzün ve nedâmet maḳâmında müsta'mel lafzdur. Bunu 'Arabî zann idüp esmâ'-i ef'âlden olan vâhâdan muhaffefdür añlayup -ki maḳâm-ı ta'accübde müsta'mel lafzdur- ve taḥkîkîni *Muhtâr-ı Şihâha* ihâle eyleyen kimsenüñ hakkında "vâh vâh" dimelidür (Redd-i İbn Seyyid 'Ali), (*Şerh-i Gülistân*, 199^b).

Bered ber-dil ez-cevr-i ğam bârhâ/Ki nâ-âzmüde küned kârhâ: ... Mısrâ'-ı evvelüñ ma'nâsını "üzre ğam elinden yüklü olur" diyen beytün ma'nâsını yaramaz yükletmiş (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Bostân*, 81^a).

"Firâz bunda, yakın ma'nâsınadır" diyen ırak gitmiş (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Bostân*, 409^a).

Sirişkem der-ṭaleb dūrhā çekânîd / Velî ez-vaşl-ı ü bî-hâşılı bûd: ... Mısrâ'-ı şânînüñ ma'nâsında "anuñ vaşlında bî-hâşılılık oldu" diyü yâ-yı maşdariyye i'tibâr eyleyen bî-hâşıl kâfiyeden bî-hâşıl imiş (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, I, 398-399).

Müştäkem ez-berây-ı Hudâ yek şeker be-ḥand: ... Müştâkum Allâh için bir ṭatlu ḥande eyle ki mütelezziz olayım... Mısrâ'-ı şânînüñ ma'nâsını "müştâkum Allâh için bir büse ḥande" diyen gülecek ma'nâ virmiş (Redd-i Şem'î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 214).

Bes ki ez-eşk-i menet pây fûrû reft be-gil: ... Mısrâ'-ı ev-velüñ ma'nâsını "niçe benüm gözüm yaşından ayak balçığa batdı" diyen ma'nâ-yı beyti balçığa baturmuş (Redd-i Sürürî), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 224).

Der-zevâyâ-yı ṭarabhâne-i Cemşîd-i felek / Erġanün sâz küned Zühre be-âheng-i semâ'. Felek Cemşîdinüñ ṭarabhânesi bucaklarında Zühre yıldızı erġanün çalup düzen virür semâ' âhengiyle... Mısrâ'-ı şânînüñ ma'nâsını erġanün sâz ide Zühre semâ' âheng-ile diyen zühre semâ' kaşına erġanün düze diyen beytüñ ma'nâsına düzen virmemişler. (Redd-i Sürürî ve Şem'î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, II, 384-385).

Menâmu ism-i mekân i'tibâr eyleyenler ğaflet uykusunda imişler (Redd-i Sürürî ve Şem'î), (*Şerh-i Divan-ı Hafız*, III, 214).

Sudî, bu üç şerhinde, metinleri Osmanlı Türkçesine çevirmekle kalmamış, diğer şarihlerin eksik ve yanlışlarını da belirtmek suretiyle Türk Şerh Edebiyatı'nda reddiye geleneğinin en önemli temsilcisi olmuştur. Reddiyelerindeki başarılı tespitleriyle, sadece kendi döneminde değil, ileriki yüzyıllarda da adından söz ettirmiş, kendine has bir tarz oluşturmuştur. Sudî'nin reddiyeleri, şarihlerin klasik bir eser üzerindeki yorumlarının her zaman doğru olmadığını, ne kadar donanımlı olursa olsun her şarihin hata yapabileceğini, bu yüzden şerh metinlerindeki yorumlara ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini gösterir. Bundan hareketle, *Gülistân*, *Bostân* ve *Divan-ı Hafız*'ın tercüme ve şerhleri üzerine yapılacak çalışmalarda Sudî'nin görüş ve reddiyelerine başvurmak önemli katkılar

sağlayacaktır. Çünkü Sudî, yaptığı yorumların pek azında yanlış hükümde bulunmuş, şerh geleneği içerisinde adından övgü ve takdirle söz ettirmiştir.

Türk Şerh Edebiyatı'nda reddiye geleneği, örneklerden de anlaşılacağı üzere, son derece canlı bir edebî tartışma ortamının metinlere yansımalarıdır. Gerek sözlü olarak edebî çevrelerde, gerekse birbirini takiben yazılmış şerh metinlerinde örneklerine rastlanan bu gelenek göstermektedir ki, "metne hâkimiyet/mükemmel şerh" amacındaki şarihlerce yürütülen "şerh" faaliyetleri basit bir tercüme/çeviri işi değildir. Sihatli bir şerh için, farklı konularda ciltler dolusu kitap karıştıran, çalışma masalarında lügat, dilbilgisi, tarih, coğrafya, tıp, astronomi, belagat gibi ilimlere ait onlarca eser bulunduran şarihler, bu zorlu mesai sırasında ister istemez hataya düşmüş, tabiri caizse bir "sürç-i kalem" yaşamıştır. Bu yanlıgıların, yine şarih kimliği taşıyan isimlerce takip edilip ortaya konması, esaslı bir edebî tenkit geleneğinin filizlenip baş göstermesini sağlamıştır. Şerh gibi zorlu bir işe girişen, şerh metinlerinde bilgi ve hüner gösterisi sunan şarihler, geleneğin bir getirisi olarak "reddeden bir kalem" in varlığını da hep hissetmiştir. Böylece şerh geleneği, kendi içinde çıkan hataları yine bir başka gelenekle kontrol altına almıştır. Sudî örneğinden hareketle bir fikir vermeye çalıştığımız reddiye geleneği, Osmanlı kültürel birikiminin hangi seviyeye ulaştığını göstermede önemli bir ölçüttür. Şerhleri sadece Arapça-Farsça metinlerin tercümesi olmaktan çıkarıp ilmî bir zemine taşıyan bu gelenek, farklı örneklerin tespit edilmesiyle daha kapsamlı bir boyut kazanacaktır.

Kaynakça

- Adanalı, A. Hadi (2001), "Osmanlı Medreselerinde Tartışma Metodolojisi", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Miletler Arası Kongresi: Tebliğler (12-15 Nisan 1999)*, IRCICA, 35-44.
- Akpınar, Cemil (2002), "Kefevî Hüseyin Efendi", *DİA*, 25, 186-188.
- Batuk, Cengiz (2007), "Reddiye/Polemik Geleneği ve Mevlânâ'nın Hırستیyanlık Algısı", *Tasavvuf*, 20, 39-68.
- Bursalı Mehmed Tahir (2000), *Osmanlı Müellifleri* (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yay.

- Ceylan, Ömür (2000), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- , (2010), "Şerh (Türk Edebiyatı)", *DİA*, 38, 565-568.
- Coşkun, Menderes (2007), *Klasik Türk Şiirinde Edebî Tenkit (Şairin Şaire Bakışı)*, Ankara: Akçağ Yay.
- Çaldak, Süleyman (2005), "Urfî-Dânlar Arasında Urfî'nin Bir Beytinde Geçen "Abes" Kelimesi Üzerine Tartışmalar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/1, 71-84.
- Hoca, Nazif M. (1980), *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risâlesinin Metni*, İstanbul: İÜEFY.
- İsmail Hakkı Bursevî (2004), *Rûhü'l-Mesnevî (Mesnevî Şerhi)* (haz. İsmail Güleç), İstanbul: İnsan Yay.
- Kara, İsmail (2011), *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Kara, Mustafa (1992), "Bâli Efendi, Sofyalı", *DİA*, 5, 20-21.
- Karavelioğlu, Murat Ali (2005), *On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem'i'nin Divanı'nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi*, II cilt, DR, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 659 s.
- Kartal, Ahmet (2001a), "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eserinin Türkçe Tercümeleri", *Bilig*, 16, 99-125.
- , (2001b), "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostân İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 5, 99-120.
- Kâtib Çelebi (1971), *Keşfü'z-Zunûn 'an-Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, 2 cilt, İstanbul: MEB Basımevi.
- Kefevî Hüseyin Efendi, *Bostân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 1159, 206 vr.
- Kılıç, Mahmut Erol (1996), "Fusûsu'l-Hikem", *DİA*, 13, 230-237.
- Kınalızade Hasan Çelebi (1989), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (haz. İbrahim Kutluk-İbrahim Olgun), 2 cilt, Ankara: TTK Yay.
- Murtaza Trabzonî, *Şerh-i Kasâid-i Urfî*, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 812, 1^b-133^a.
- Neşâtî, *Şerh-i Ba'z-ı Müşkilât-ı Urfî*, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 812, 198^b-229^b.
- Öz, Yusuf (2010), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: TDK Yay.

- Safvet, *Şerh-i Cedîd-i Dîbâce-i Gülistân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Serez 2559, 98 vr.
- Sinanoğlu, Mustafa (2007), "Reddiye", *DİA*, 34, 516-521.
- Sudî-i Bosnevî, *Şerh-i Bostân*, Bayezid Devlet Kütüphanesi Bayezid: 5494, 577 vr.
- , *Şerh-i Divan-ı Hafız*, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 1425-1426-1427, 411+455+464 s.
- , *Şerh-i Gülistân*, Bayezid Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi: 2693, 248 vr.
- Sungur, Necati (2001), "Divan Şairlerinin Birbirlerine Yönelik Tenkitlerinin İlk Örneklerinden Biri: Cafer Çelebi'nin Şeyhî ve Ahmed Paşa'yı Tenkidi", *Bilig*, 17, 71-77.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1994), *Edebiyat Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tolasa, Harun (2002), *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Tuman, Mehmet Nâil (2001), *Tuhfe-i Nâ'ili* (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yay.
- Ünver, İsmail (1985), "Şem'î Şem'ullâh", *Türk Dili*, 397, 38-43.
- Yılmaz, Ozan (2004), "Urfî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler", *YL*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 476 s.
- , (2007), "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5, 9, 271-304.
- , (2010), "Şiraz'dan Trabzon'a Bir Kültür Köprüsü: Murtaza Trabzonî ve Urfî Şerhleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 187, 139-158.
- , (2012), *Gülistân Şerhi Sudî-i Bosnevî*, İstanbul: Çamlıca Yay.